

1006

KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA:
AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG.

SZERKESZTI:
VÁRI ALBERT

TARTALOM:

	Lap
<i>Taar Géza: A templom szükségessége</i>	97
<i>Kovács Lajos: A braşovi unitárius egyházközség meg- alapítása, küzdelmei és célhoz jutása</i>	103
<i>Dr. Abrudbányay Ede: Az unitarizmus lényege</i>	117
<i>Dr. Gál Kelemen: Brassai a népért és a magyar nyelv tisztaságáért</i>	122
<i>Dr. Gál Kelemen: Brassai és az ifjúság</i>	129
<i>Benczédi Pál: Balázs Ferenc új könyve</i>	137
Irodalom	143
Különfélék	148

LXVIII. ÉVF.

1 9 3 6.

3. FÜZET.

Tipografia „Pallas” Cluj, Strada Vlahuță 3.

Cenzurat

KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb
3 iv tartalommal.

FŐMUNKATÁRSÁK :

BENCZÉDI PÁL, KAUNTZNÉ ENGEL ELLA, KELEMEN
LAJOS, KERESZTESI DÉNES, KOVÁCS LAJOS,
LŐFI ÖDÖN, PÉTER LAJOS ÉS
DR. VARGA BÉLA.

A KERESZTÉNY MAGVETŐ a szabadelvű keresztény-
ség szolgálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theizmus
magasztos eszméit a jelen kor különböző gondolatáramlatai
közt fenntartani s emellett szolgálni azoknak az érdekeknek
is, melyek az egyház s különösen az unitárius és más
szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szem-
pontból vonatkoznak.

Evégre közöl hittani, bölcséleti és történelmi tanulmányokat,
értekezéseket, szépirodalmi munkákat s másnemű dolgozatokat
s azonkívül az oktatás- és nevelésügynek is tért szentel;
az egyházi és oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figye-
lemmel kíséri.

A lap szellemi részét illető minden közlemény Vári Albert
tanár címére küldendő. (Cluj, Unitárius Kollégium.)

Előfizetési ára egész évre Romániában 200 lej. Magyar-
országon 8 P., mely összeg Budapesten az Országos Köz-
ponti Hitelszövetkezethél (V., Nádor ucca 22 sz.) levő folyószám-
lánkra befizethető. Pártoló-díj egész évre: 300 lej, mely összeg
Hadházy Sándor egyházi pénztárnok, az U. I. T. pénztárnoka
címére küldendő (Cluj, Unitárius Kollégium).

Alapítóknak, akik 3000 lejt fizetnek, díjmentesen küld-
jük a folyóiratot.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA.

SZERKESZTETTE:
VÁRI ALBERT

—●—
LXVIII. KÖTET.
—●—

1936. ÉVFOLYAM.

C L U J,
Tipografia „Pallas“ könyvnyomda, Str. Vlăhuță No. 3.
1936.

TARTALOM.

1. Hittani és bölcseleti dolgozatok.		Oldal
Protestantizmus és Unitárizmus. Dr. Iván László	— — —	67
Az unitárizmus lényege. Dr. Abrudbányay Ede	— — —	117
Simén Domokos teológiai iránya. Vári Albert	— — —	153
Hogy is állunk azzal a metafizikával? Iván László	— — —	174
Az unitárizmus az erkölcs szolgálatában. Dr. Abrudbányay Ede		238
A hollandiai szabadelvű protestánsizmus. Dr. theol. Nicolette		
A. Braining. Ferencz József fordítása	— — —	260

2. Életrajzok, történelmiek.

Az Unitárius Irodalmi Társaság Története. S. Nagy László	4,	54
Dávid Ferenc és a szellemtudományok. Balázs Ferenc	— —	16
Dávid Ferenc sibiui lelkészisége. Dr. Zoványi Jenő	— — —	30
Berde Mózsza. Vári Albert.	— — — — —	34
Lőrinczi Dénes. Vári Albert, Negr.	— — — — —	36
Enyedi György lectori működésének és külföldi tanulásának időpontja. Dr. Zoványi Jenő	— — — — —	83
A braşovi unitárius egyházközség megalapítása, küzdelmei és célhoz jutása. Kovács Lajos	— — — — —	103
Brassai a népért és a magyar nyelv tisztaságáért. Dr. Gál Kelemen	— — — — —	122
Brassai és az ifjuság. Dr. Gál Kelemen	— — — — —	129
Pálffy Márton. Márkos Albert	— — — — —	168
Boros Jenő. P. Szentmártoni Kálmán	— — — — —	171
Adatok a calnic-i unitárius egyházközség történetéhez. Kovács Imre	— — — — —	178
A protestáns zsinattartás szabadsága Magyarországon. Dr. Tóth György	— — — — —	196
A Basilius Istvánról szóló adatok igazi eredménye. Dr. Zoványi Jenő	— — — — —	221
Socinus Fauftus, mint uttörő. Benczédi Pál	— — — — —	243
Báró Jósika Miklós. Dr. Jancsó Elemér	— — — — —	251
A szikszói zsinat kérdéséhez. Dr. Zoványi Jenő	— — — — —	262
A Kriza szobor-alap. Dr. Ferenczy Géza	— — — — —	273

3. Nevelés- és oktatásügyiek.

Néhány megjegyzés Balázs Ferenc vallásos nevelésére vonatkozólag. Simén Dániel — — — — —	25
Az iskola és a család nevelő feladatai. Péter Lajos — —	163

4. Egyházi élet.

Elnöki megnyitó az U. I. T. közgyűlésén. Dr. Ferenczy Géza	1
A mi útunk. Vári Albert — — — — —	49
A lelkeszi szolgálat mai jelentése. Keresztesi Dénes — —	83
A templom szükségessége. Taar Géza — — — — —	97
Balázs Ferenc új könyve. Benczédi Pál — — — — —	137
A megújuló angol unitárizmus. Erdő János — — — — —	187
Külföldi egyházi hírek. Ferencz József — — — — —	210
Az arnhemi teológiai konferencia. Ifj. Kovács Lajos — —	214
Az egyházi élet új útjai. Vári Albert — — — — —	233
Még egyszer Balázs Ferenc „A rög alatt“ című könyvéről. Kővári Jakab — — — — —	266

5. Költemények.

Maghintő. Gyallay-Pap Sándor — — — — —	24
Csönd. Ürmösi Károlyné — — — — —	170
Csalódás. Ürmösi Károlyné — — — — —	186
A jöltevők emlékünnepélyére. Fülöp József — — — — —	209

6. Irodalom.

Dr. Biró Vencel : Altorjai Gróf Apor István és kora. *Ism. B. P. 38.* — Az I. G. Ducai Unitárius Főgimnázium Értesítője 1934—35 isk. évről. *Ró. 38.* — P. Jánossy Béla : Király daliája. *Ism. 39.* — Korunk lelki válsága. *Ism. 90.* — Előfizetési felhívás. *90.* — Erdélyi Fekete Lajos : „Ének a viharban“. *Ism. 92.* — S. Nagy László : „Az U. I. T. története“. *Ism. 92.* — Iván László dr. : „Protestantizmus és unitárizmus“. *Ism. 92.* — S. Nagy László : „Lélekharcok“. *Ism. 143.* — Dr. Varga Béla : „A paedagogia alapkérdése“. *Ism. Dr. Gál Kelemen. 143.* — Unitárius Egyházi Beszédek. *Ism. 147.* — Unitárius Teol. Akadémiai Értekezések. *Ism. 147.* — József János : Firtosi Rezedák. *Ism. 147.* — Ferenczi Sándor : Az Enlaki rovásírásos felirat. *Ism. 147.* — Dr. Gál Kelemen : „Kilyéni Ferencz József unitárius püspök és kora“. *Ism. 226.* — V. A. : Imák, beszédek és előadások“. *Ism. 226.* — Megjelent az 1937 évi „Unitárius Naptár“. *Ism. 226.* — Előfizetési felhívás. *226.* — Simén Dániel : „A lélek megszólal“. *Ism. 276.*

7. Különfélék.

Olvasóinkhoz. 40., 148. — Egyházi Főtanács. 40. — Az Unitárius Irodalmi Társaság közgyűlése. 41. — A braşovi templom. 41. — Nemzetközi vasárnap. 42. — Lőrinczy Dénes temetése. 42. — A béke útja. 43. — A budapesti Brassai Sámuel Ifjúsági Egyesület. 46. — Szorványaink gondozása. 44. — Unitárius konferencia Budapesten. 45. — Perczelné-Kozma Flóra emlékezete 45. — Dr. Gyulay Zoltán. 46. — A protestáns egyházak nemzetközi szövetsége. 46. A legrégebb evangéliumi kézirat (?) 46. Gyallay Domokos a Petőfi Társaságban. 47. — Műsoros estély. 47. — Husvét előtti Istentiszteletek a cluji templomunkban. 47. — Hatszázezer diplomás ifjunak nincs állása Amerikában. 47. — Vallás és nevelés. 48. — Fikker János: Az Istentől való fellogás korunk tudományos gondolkozásában. 48. — Kérelem. 48. — A jövő útja. 48. — Gyászhirek. 48., 96., 151., 232., 280. — Pályázati hirdetés. 87., 89., 279. — A lelkészek kongruája. 93. — A teológiai Akadémia műsoros estélye. 93. — Pálffy László. 94. — A budapesti D. F. Egylet. 94. — A pezsztentlőrinczi templom. 94. — Vitéz dr. Kozma György. 94. — Bihoria. 95. — Dr. Vitéz Nyiredy Géza. 95. — Anglikán istentisztelet a párisi orosz orth. templomban. 95. — A vallás a filmen. 95. — Kálvin és a kálvinizmus. 95. — Egyetemes keresztény énekeskönyv. 95. — Az egyesülés barátai. 96. — Ferencz József emlékezete. 148. — Évzáró a Teológián. 148. — A braşovi templomavatás. 148. — A pezsztentlőrinczi templom felszentelése. 149. — Az egyházak munkája a béke érdekében. 150. — Biblia a teológusok számára. 150. — Évzáró tanintézeteinkben. 150. — Rekord emberek. 151. — Simén Domokos emlék-ünnepély. 227. — Lelkészeiktató Turdán 227. Sz. K. — A sighthoarai templomszentelés. 229. — Az új ref. püspök. 229. Beiratkozások tanintézeteinkbe. 229. — Dr. Hall Alfréd. 230. — F. J. Dr. Braining Nicolette. 230. — F. J. Prof. Hermelink. 230. — F. J. The Morning Post. 230. (e. j.) — Nemzetközi békekonferencia. 231. (e. j.) — A Harward egyetem. 231. (e. j.) — A világ vallásainak kongresszusa. 231. (e. j.) — Manchester College Oxford. 231. (e. j.) — Az Amerikai Unitárius Egyesület társadalmi szakosztálya. 232. (e. j.) — Patakfalvi Zsigmond. 232. — Főtanácsi gyűlés. 277. — Meghívó. 277. — Újabb ígélet a lelkészi kongrua javítása ügyében. 277. — Új teológiai magántanár. 278. — Az U. I. T. választmányi ülése. 278. — Teológiai Akadémiai estély. 279. — Tiltakozás Barth ellen. 279. L. G. — Új könyv Servetus életéről. 280. (e. j.)

A templom szükségessége.¹

Nemcsak ti, magam is régen vártam erre az áldott alkalomra, hogy itt, most már a saját lelki Sionotokban találkozhassem veletek s a beteljesült remény, s a valósult álom boldog gyönyörűségétől fényes szemetekbe nézhessek, braşovi hittestvéreim, unitárius atyámiai, te maroknyi nép, e nagy város forgatagában!

Áldott az Isten, hogy ezt a mindannyiunk mennyei örömére szolgáló lehetőséget megadta nekünk s ma itt emelkedik, ha szerényen meghuzódva is, de az éveken keresztül szivetek alatt szent tervezetések között hordozott, igazán a szivetek vérével táplált, a szivetek melegén éltetett mennyei reménységek beteljesülését hirdetőleg, a braşovi maroknyi unitáriusság évtizedeken keresztül csak álmodott, ma megvalósultnak látható temploma.

Közületek, unitárius atyámiai, a legtöbben úgy jöttek ide e városba, kicsi székely falvak egyszerű világából, a szükreszabott székely barázdák ekéi mellől, mikép a hajdankor pátriarchája, Jákob: nem hozván mást magatokkal, talán egyedül csak az édesapátok és édesanyátok tiszta szívének áldását, a székely szívek csakazértissét, dacos élniakarását. És ha nem is az Ézsau haragja, a kijátszott testvér gyűlölete, de üzött az élet, a mindennapi kenyér gondja. S amikor először állottatok meg a nagy város rafinált világában ti székely fiuk és leányok, szolgák vagy szolgálók, inasok vagy az önálló pálya ezernyi nehézségeivel, az ismeretlenség gyanakvó hidegségével küzdő iparosok, kereskedők, kevesebb számu hivatalnokok, vagy más alkalmazottak: bizony, bizony közületek a legtöbбекnek az első éjszakán talán nem volt több és egyéb a feje alja, mint a pátriácha háránpusztai párnája, nem melegített más, csak a csillagos ég takarója, nem védett más, csak az édes anyátok imádsága. Am a mi egyetlen, s egyedül jó Iste-

¹ Előadás Braşovban az új unitárius templomban, a megnyitás alkalmával 1936 január 26-án rendezett vallásos estélyen.

nünk, mégis nektek is munkára, tiszta becsületes küzdelemre serkentő, erőtkölcsönző álmokat adott az ő mennyei lajtorjákon szálló angyalai által s tetszett neki növelni, gyarapítani, bennetek, általatok az egy Istent tisztelők gyülekezetét, maroknyi sergét e nemes városban is.

Amikor utrakeltetek egykor a székelyszóttas tarka tarisznyával vállaitokon, benne az anyátok-„sülte“ mesebeli hamubasült pogácsával, amikor elindultatok a faluból s vissza-vissza nézve bucsut intettetek még egyszer kicsi falutok tornyának, mely messzi kísért láthatatlan síró szemeivel, ameddig csak láthatott, amikor poros vándorként érkeztek ide e városba Erdővidékről, hol zöld erdő zugásán, vadgalamb bugásán nevelt föl az édes anyátok, a Rika titkon regélő világából, vagy az ős Hargita, a mesemondó Firtos lábai mellől, onnan, hol a Homoród, Nyikó, vagy Mureş vize folyik csendesén, amikor a Barcaság szilaj szelétől, a Szépmező dermesztő, csontigehasító Nemeréjétől átfázva, első éjszakátokat aludtátok, vagy önmagatokkal küzködve virasztottátok át itt e városban, ti a székely havasok sudár szálfái, az ezerszinű székely virágos völgyek átültetésre váró tarka virágai és amikor az első viradattal, a pálya, a kenyér, a jövőendő elhelyezkedés, érvényesülés nagy bizonytalanságával, de merész, dacos, akarással indultatok el — emlékeztek-é még rá — mintha most is hallanám a Ti ajkatokon is felcsendülni a Jákob háránpusztai fogadalmát: „Ha Isten velem leend és megőriz engemet ezen az uton, amelyen most járok és ha ételül kenyeret s öltözékül ruhát adánd nekem, akkor az Ur lesz az én Istenem és ez a kő, amelyet oszlopul állítottam fel, Istennek háza lészen és valamit adándasz nékem Uram, annak tizedét néked adom...“

Hát ezt tettétek Ti is e templom építésével braşovi unitárius atyámfiai! Ha megáldott titeket az egykor bizonytalan sorssal ideszakadt gyermekeit az egyedül jó és igaz Isten, ha adott kenyeret és hajlékot, szűkebb vagy bővebb életlehetőséget a Ti számotokra, most abból, amit Isten nektek adott, egy részt templomul szenteltétek s megadtátok külsőkben is a Ti fogadástokat az Urnak, hogy legyen ez a hely Béthél, Istennek háza.

Ez a rövid, de szentül igaz története e háznak. Így épült egykor elszakadt székely unitárius szívek titkos szent fogadalmából a templom.

Engedjétek meg azért nekem is, hogy ebből az alkalomból a szívem melegével köszöntsek ma Titeket örvendező atyámfiai s köszöntsem azokat is, akik itt e mai első vallásos estélyünkön részt kérnek a ti örömtökből, akik ha nem is a közös hit, de az ismeretség, vagy a barátság, a közös magyarság szálaival vannak hozzátok csatolva s akik éppen azért mindnyájan kedvesek előttem.

Bizony, bizony nem kis dolgot cselekedtetek, mikor az élet úgy külső, mint belső viszonyait, gazdasági, vagy a lelki állapotokat tekintve, ma a huszadik század megbillent lelki egyensúlyának idején, templomot építtetetek. Hiszen olyan időket értünk meg, amikor — bár a különböző hitbéli felfogások, ha nem is állanak egymással olyan éles ellentétben, amely egykor a legdurvább harcokat váltotta ki — ma éppen maga a vallásos hit, annak szükségessége, létjogosultsága, igazságai forognak kockán, amikor a kihülő, közömbös, csalódásokban megátalkodott emberszívek, a kétezeréves kereszténység fájának épen a gyökerére vetették a tagadás fejszéjét, hogy kivágatassék az és a tűzre vettessék, mert gyümölcsöt nem terem már kivénült fája.

Ma, amidőn a művelt nyugat egyik leghatalmasabb államában, a nagy Németországban mozgalom indult meg a régi germán pogányság visszaállítására, a kereszténység romjain is keresztül, Votán Isten pogány kultuszának újból való visszahozására, amidőn Magyarország fővárosában, Budapesten egyik bőkezű pénzfejedelem, mintegy 900.000 lej költséggel hatalmas tornyot akar építtetni a pogány, a kereszténységet bevenni semmiképpen nem akaró, nyakas magyar vezér, Kopány vagy Kupa pogány emlékezetének a dicsőítésére, amikor ma a Rasputinok egykor legtöbb szentelt barkát és gyertyát fogyasztó, tömjéntüstös, misztikus babonákkal kormányozott birodalmában is, százados templomok dőlnek porba, szegény elárvult, védtelen, magárahagyott emberi lelkek sóvárgó imáival megrakott, sóhajaikkal megszentelt oltárok gyaláztatnak meg, vagy amikor — óh nem is kell messzi menni a szomoru példákért, nálunk is mindinkább halkul a zsoltár, meg-megfakul az áhítat fénye, üres a templom s nem a régi már az Istenhezvaló szent vágyakozás a szívek mélyén: — szinte belém döbben ma itt ez új templom elmélkedésre és gondolkodásra intő csendjében, vajjon idő-, alkalmoszerű-e ma a templomépítés, van-e még hát szüksége az embernek, a huszadik század felvilágosodott, modern

gondolkozásu gyermekének a templomokra, vagy ezek is már betöltötték szerepüket, hivatásukat az emberi élet kultúrtörekvéseiben?

Igazok volna-é azoknak, akik azt mondják, hogy a vallásos hit s így a templomok is csak addig támasztottak szükségérzetet az emberi lelkek mélyén, míg az emberiség maga is gyermekkorát élte, de miután kilépett a gyermekcipőkből, a mindinkább fejlődő értelem- és gondolatvilágának növekvő világossága és fénye, feleslegessé tette számára a gyermeki képzelődés világához tartozó vallásos hitet és az ezt tápláló templomokat is?!

Igaz volna-é az a jobblelkekbe döböntő és komoly lelki számvetelre készítő megállapítás, amely ma már nem csupán a parkettek és parfümök önfeledt, cinikus világába, de a kemény mindennapi munkás szervezett társadalmában, sőt faragott székelly kapuk vasárnap délutáni mesemondó lócáin is kedvenc témájává vált már a szárnyalni nem tudó lelkek tagadásának; — hogy a vallás, amely egyedül állott egykor az emberi érdeklődés középpontjában, ma mindinkább háttérbe szorul a fel-feltörő napi gazdasági, politikai, szociális és faji kérdések mellett s végleges eltűnése csak idő kérdése? Higyük-é, hogy a vallás, amely régen egyetlen hatalom volt mindenben, — szokás, törvény, erkölcs a családban, forma-stílus a művészetben, líra a költészetben, igazság és világosság a tudományban, sőt jó ideig maga volt a politikai hatalom is, ma elveszítette régi tekintélyét s szomorú vergődésben utolsó haláltusáját vivja s mindazok a nemes törekvések, amelyek új erőt adni, beléje új életet lehelni akarnak, csak meddő kísérletezések csupán, nem lesz gyümölcs a fán, melynek nincsen már virága?!

De hát akkor minek a templomok? Csak azért csupán, hogy fonnyadó, elhervadt, elvirult virágok költséges melegágyul, virágházul szolgáljanak? Kiért a templom, miért kiért a benne elzokogott melletverő bűnbánat, a fényes papisegédlettel mondott mise, a litániás ceremonia, a zsoltárok szárnyain szálló áhitat, vagy az újéletre indító halk, csöndes, vagy szóltan néma emberi magabaszállás?! Az Istenért-é, vagy az emberért? Isten lakja-é a templomokat, vagy az embernek, az ember jobbálevésének szent aziluma, áldott menedékhelye? A huszadik század gyermekének e fel-felvetődő nagy kérdésekre feleletet kell adnia, hogy micsoda neki s minő szerepet tölt be életében a templom?

Külsejét illetőleg: a templom a legelső embernek, a nagy

természet volt, az ő ezernyi ismeretlen titokzatos erejének félelmetes megnyilatkozásában. Jákobnak egy durva kő, Mózesnek Hóreb hegyén egy csipkebokor, a sinai magaslat ormóttan sziklái között szállongó köd, Ilyésnek egy nyirkos barlang s a kereszténységnek a katakombáktól a remek bazilikáig fejlett építészeti műremekek.

És a különböző teológiai hiffelfogásokban? Rómának hely, hol a feltámadott Krisztus Istennek fia, az oltári szentségben élő Isten lakozik, akinek ottvaló lakása a templom minden dicsősége, aki által, akin keresztül egyedül lehet eljutni az Atyához s így a templom a legbiztosabb, talán az egyetlen hely, hol az ember mindig állandóan, önmaga egyedül, liturgus s előírott liturgia nélkül is találkozhat az Istennel.

Luthernek szent hely, ahol a templomi liturgia alatt az örökkévaló Isten mindig jelen van, hogy a szent ige prédikálásában s a sacramentumok kiszolgáltatásában üdvözítő kegyelmét közölje az emberrel.

Kálvinnak Béthél, Istennek háza, ahol az Isten maga közli az ő szuverén akaratát az ige magyarázásában.

Mindezek a templomot illető különböző teológiai felfogások egyben mindannyian megegyeznek: abban ugyanis, hogy az Istennek a templomokra szüksége van, hogy a templomok első helyen Istenért volnának; Isten a templomot választá lakhelyül, Isten az ő üdvözítő kegyelmét a templomokban közli, ahol a liturgikus szolgálat alatt, a sacramentumok kiszolgáltatásában mindig jelen van, — Isten a templomokban közli az ő megfélebbezhetetlen akaratát az ige magyarázásában.

A mi templomaink, az unitárius templom, mindezeknél másabb. Külsőjében lehet hasonló a többi máshoz, a benne végzett liturgikus szolgálat némely részében is lehet azonosság; de magának a templomnak más a célja, más a rendeltetése, más a hivatása, nem az Isten, az ember szolgálatában. A mi templomaink nem az Istenért vannak, akinek semmire szüksége nincsen, a mi templomaink — éppen Isten által kijelölve — az emberért vannak, hogy az ember magasbatörő tisztább vágyainak megindító, az emberi élet földi megszentelődésének melegágyai, bukásában és sülyedésében is a visszatérés, az ujrafelemelkedés nagy mennyei felkiáltó jelei legyenek! — Istenem, csak az egykor hatalmas Izrael lelkéből is mennyi emberi lelki szépséget, mennyi emberi lelki nagyságot, ön-

megtagadást, áldozatkésztséget, boldog gyönyörűséget váltott ki a templom, Salamon dicső temploma; mekkora hűséget, ragaszkodást, kitartást a lerombolt templom, nem felejthető emléke a babyloni vizek mellett siró, rab nép lelkében: — „ragadjon nyemhez a nyelvem, felejtkezzék el én róllam az én jobb kezem, ha elfelejtkeznék róllad Jeruzsálem, Jeruzsálem.“ És mekkora önfeláldozást, csüggedetlen reménységet, az egyik kezében kardot, a másikban vakkoló kanállal templomot építő zsidó férfiak és asszonyok szive mélyén! Ábrahámot a legnagyobb áldozatra és önmegtagadásra, Jákóbot csüggedésében is új nagyság keresésére. Mózeszt egy nép szomorú sorsának áttérésével egy nagy emberi hivatás meglátására, a názárethi gyermeket már 12 éves korában is a mennyei atya dolgaival való foglalkozásra, mind-mind a templom hangulata, áhitata, szentsége, ihlette és vezérelte.

Kimondom hát, hogy nem, nem az Isten lakozik a templomokban, akit az egek egei be nem foghatnak, nem az Isten örökkévaló dicsőségének hirdetésére szolgál a templom, hiszen az egek hirdetik a nagy Isten dicsőségét, *az unitárius templom az emberért van, az ember megszentelésére szolgál, az emberi tökéletesedés nagy, mennyei elhívásának áldott mementója, emlékeztetője!*

A mi templomaink nem a mindenütt jelen való fenséges Istennek lakóházai! Az ember tisztább érzései, szentebb gondolatai, nemesebb vágyai, igazabb elhatározásai lakoznak a templomokban, mit kézzel csinál az ember! A mi templomainkba nem lehet bele-sűríteni az Isten végtelen fenségét, a mi templomaink az ember magáraeszmélésének, megtévelyedései megismeréseinek, megjobbulni akarásának és megszentelődéseinek áldott menedékhelyei!

És ezzel feleletet is adtam a felvetett kérdésre, hogy minő szükségletet tölt be az ember életében a templom?

Nem, nem az Istennek van szüksége a templomokra, kinek temploma a nagy mindenség, az el-elbukó meg-megtévelyedő, de a magábaszállás szentebb percein jobbik részével mégis mindig felemelkedni, megszentelődni akaró embernek van és lesz mindig szüksége a templomra.

Igazán jól cselekedtél ezért braşovi unitárius gyülekezet, ami-dőn templomot építettél, légy áldott benne-érette!

Taar Géza.

A braşovi unitárius egyházközség megalapítása, küzdelmei és célhoz jutása.¹

Amikor először léptük át ennek a hajléknak küszöbét, abban a meggyőződésben tettük, hogy: „Akik biznak az Urban, azoknak erejük megújul; szárnyakkal magasra repülnek, mint a saskeselyű; futnak és nem fáradnak el, járnak és nem lankadnak meg.“

Ennek a tudatnak biztató ereje vonul végig a braşovi unitárius egyházközség egész történetén, amely ma már félszázadra néz vissza. Ha korábbi időkből a szájhagyomány mellett volnának megbízható történeti adatok egyházközségünkre vonatkozólag, azok is bizonyára e hitről beszélnének. A történeti kutatás azonban még nem hozta napvilágra a braşovi unitárius egyházközség régebbi történetét. Ferencz Józsefnek „Unitárius Kis Tükör“ c. egyháztörténeti művéből csak annyiról értesülünk, hogy a 18-ik század egyházi elnyomatása és vallásos erőszakoskodásai között 1777-ben a braşovi unitárius templomot is erőszakkal elvették. Ha templom volt, egyházközségnek is lennie kellett. 1885-ig azonban még a hagyomány is keveset beszél az unitáriusokról Braşovban.

1885-ben Lőfi Áron belini lelkész a treiscauni kör eszperese és Kiss Sándor sântionluncai lelkész, egyházköri jegyző vezetése mellett megalakult Braşovban a leányegyházközség és egyelőre a belini anyaegyházközséghez, majd a sâncraui, később a chichişi anyaegyházközséghez csatlakozik.

A leányegyházközség első gondnoka Veress György, jegyzője Killyéni Endre, első presbiterei Csiki Miklós, Nagy Áron és Mikó Elek, egyházi a ma is élő Nagy János, jelenleg tb. keblitanácsos.

Legelső lépésnek tekintik a hivek összeírását, ami 1886-ban 102-öt tesz. Eleinte lassan indul az élet, rendre mind elevenebb lesz. Az egyházi élet lelke Veress György gondnok és Killyéni Endre jegyző, polg. isk. tanár, kit az egyházközség nagy kárára

¹ Felolvasva a templomavatási ünnepélyen.

pár év múlva Fiuméba helyeznek s csak évek múlva kerül vissza, akkor is Satulungba. Istentisztelet céljára a református testvérek engedik át Hirscher-uccai imaházukat. Csakhamar az áldozatkésztség jelei is mutatkoznak. 1887-ben Nagy Áron és neje, Benedek Sándor és neje, Veress Györgyné egy-egy urasztali terítőt ajándékoznak s az iskolai év végén az iskolás növendékeknek jutalomkönyveket adnak. 1888-ban a belini egyházközség urvacsorai pohár beszerzésére 60 frtot szavaz meg és Ungvári Lajos urvacsorai tányért ad. 1889-ben Veress György gondnok cinkannát és tányért, 1894-ben Benedek Lajosné sz. Biró Katalin urvacsorai poharat.

1888-ban Ferencz József püspök Dr. Boros György teol. tanár, jelenlegi érdemes püspökünk és többek kíséretében meglátogatja az ujonnan alakult leányegyházközséget és püspöki vizsgálatot tart, ami biztatást ad a híveknek és lendületet az egyházi életnek. A püspöki vizsgálat a leányegyházközségnek 23 frt-jába kerül, amit Ferencz József a sajátjából 25 frt összegben megtérít.

1889-ben Veress György és Killyéni Endre vezetésével megtartják az első műsoros táncestélyt az Oroszlán-vendéglő kert-helyiségében, melynek tiszta jövedelme 102 frt 60 kr. A hívek önkéntes adózása mellett ez az összeg veti meg az egyházközség anyagi alapját. Ezek a műsoros estélyek aztán a hívek buzgó rendezése és közreműködése mellett évről-évre ismétlődnek az Európában, No. 1-ben s más helyeken, melyeken a magyarság előkelőségei is résztvesznek. Ebben az időben épül a ref. templom, melynek építése céljára az estélyek jövedelmének felét vagy bizonyos részét átengedik, később az orgona céljára teszik ezt.

1892-ben felmerül a lelkészi állás szervezésének kérdése, s ezzel egy imaház létesítésének a kívánalma. 1894-ben először rendezik e műsoros estélyt kimondottan templomépítés céljára. 1897-ben megújul a vágy a rendes papi állás után. Ezekben az időkben az egyházközség önállósítása napirenden van, amit Veress György gondnok 1900-ban a köri közgyűlésen is sürget. Ekkor a vagyon csaknem 2000 frt. 1902-ben a lelkésznek természetbeni lakást ígérnek. 1903-ban papilakás és imaház vásárlására a gondnoknak felhatalmazást adnak. Főhatóságtól anyagi és erkölcsi támogatást kérnek. Városhoz telek átengedéséért kérést adnak be. A város a magyar evangélikus templommal szemben levő üres teret, ahol most a Baiulescu-féle ház áll, kilátásba is helyezi, de

bizonyos kerítési feltételek miatt az ügy abbamarad. 1905-ben Beliniből kérnek kölcsönt, 1906-ban és 1907-ben a főhatóságtól sürgetnek nagyobb összegű segílyt.

Veress György gondnok 1908 dec. 19-én meghalt. 23 évig volt gondnok páratlan buzgósággal, lelkesedéssel, fáradhatatlansággal. Halála nagy veszteség az egyházközségre. Arcképét az egyházközség megfestette hálája jeléül. Utódja Ungvári Lajos lesz, pénztáros Benedek Lajos, jegyző Török Sándor. Killyéni Endrét, aki Fiuméből visszakerült, örökös tb. főgondnokká választják. 1909 aug. 29-én az Egyházi Főtanács Braşovot anyaegyházközségnek nyilvánítja. Állandó lelkész beállítására lépések történnek. Az egyházközségi vagyon ekkor a 10.000 koronát meghaladja.

1910 év elején Ferencz József püspök Veress György aitamarei lelkészt, az egykori lelkes gondnok fiát nevezi ki első rendes lelkésznek. Március 20-án maga Ferencz József püspök iktatja be állásába az első rendes lelkészt. A püspököt Clujról többben lekísérik s a helybeli és vidéki érdeklődők nagy száma jelenlétében igen szép ünnepély keretében történik a beiktatás. A hangulat az egész magyarság életében, sőt azon túl is felette kedvező az egyházközség jövőjére nézve.

A kedvező hangulatot azonban nem tudják kihasználni. Addig is, míg templomot lehet építeni, házat akarnak vásárolni, amiből nem lesz semmi. Veress György 3 és félévi szolgálat után távozik állásából. Az ismert okok miatt ez nagy zökkenőt, anyagi és erkölcsi visszaesést jelent az egyházközség életében. A biztató légkörnek jó időre vége. Másfél évig a lelkészi állás nincs betöltve. Templomozás és hitoktatás beszolgálással oldódik meg. Az egyházközség vezetése ekkor Dr. Vernes István kir. ügyész, ideiglenes gondnok kezében van, aki hagyományos unitárius hitbuzgósággal a hivek teljes bizalma mellett igen nagy szolgálatot tesz az egyházközségnek.

A jelenlegi lelkész, e sorok írója, az egyházközség egyhangú választása alapján 1915 május 9-én foglalja el állását. Dr. Boros György, ma egyházunk Főpásztora, akkor főjegyzője iktatja be. Mint jellemző mozzanat említhető, hogy Ferencz Istvánné egyháztag ekkor ajándékoz keresztelőkannát és tálcát, mintha e jelképben a lelkész és hivek összetartását, közös munkásságát akarta volna kifejezésre juttatni, mint multhatatlan szükségét a jelenre és jövőre vonatkozólag.

Már 10 hónapja, hogy a világháboru minden részről óriási erőfeszítéssel foly, mikor az új lelkésszel az egyházközség új élete kellene kezdődjék. Ezekben a napokban volt a Kárpátokban a gorlicei áttörés, mely az itthon aggódók szívében is némi bizalmat ébreszt. A mozgalmasabb egyházi életet azonban korlátozzák a viszonyok, mert minden figyelem, áldozat és erő kifejtés a háborué. Az egyházközség életében éppen úgy, mint a harctereken és családi életben romokon járunk. Nehéz a helyzet, nagy a feladat. Az egyházközségben akkor kellene új életet kezdeni, mikor mindenütt inog a föld az emberek lába alatt. Mégis a csalódásból ki kell emelni a lelkeket, jövőt kell ígérni. Akik távoli harmezőkön s még életben vannak, azokat az egyházzal összeköttetésben kell tartani és megéreztetni, hogy hitünk és egyházunk jövőjével szemben van bizalom.

Háborus viszonyok meglepetései és forgandó szerencséje közben határozza meg a Kebli Tanács újból 1916 április 9-én tartott gyűlésében, hogy az egyházközség alapjainak a lerakásához hozzákezd és a várostól templomépítésre helyet kér. A maga részéről a következő négy helyet jelöli meg: a régi gázgyár területére, hol most a tűzoltólaktanya van; a Postarét eleje, hol most a Kereskedelmi és Iparkamara székháza áll; a szász temető melletti üres telek, hol most a g. kath. templom épült; a magyar evangélikus templommal szemben a posta mögött elterülő üres tér, hol a Baiulescu-féle ház épült.

A város a háborus viszonyok s különösen a közbejött szomorú emlékü menekülés miatt a kérést csak 1917-ben tárgyalta. Kijelentette, hogy telek adományozására hajlandó, de a megjelölt területek közül egyiket sem helyezte kijelölésbe, azzal indokolta meg, hogy azok más célra kelljenek. Felajánlotta azonban a Kut-u. elején a r. kath. temető előtt levő üres telket, melyet az egyházközség köszönettel elfogadott, miután személyes közbenjárásra is azt a felvilágosítást kapta, hogy a város mást nem tud adni. A kívánt alap- és homlokrajzot az egyházközség Pákey Lajos cluji építész-mérnök tervei alapján még ebben az évben bemutatta. A város a tervek ellen némi kifogásokat tett, ami abból származott, hogy Pákey Lajos a telket nem ismerte, csak helyszínrajz és szóbeli tájékoztatás alapján dolgozott. Minthogy a telekkönyvelés az említett rajzok elfogadásától függött, ez a körülmény az átírást

hátráltatta. 1918 július 12-én Pákey személyesen Braşovban járt s a városi építési bizottsággal megbeszélést folytatott, melynek alapján az átengedendő terület is szabályosabb alakot nyert. A háborus viszonyok között az új terv késett. A magyar imperium alatt a templomtelek nem jutott az egyházközség birtokába. A forradalom és imperium változás ideje nem volt alkalmas arra, hogy a kérdést napirenden lehetett volna tartani. Közben Pákey meghalt.

A román impérium első pár évében a légkör nem volt alkalmas arra, hogy a telek ügyével foglalkozni lehetett volna. Ez idő alatt az egyházközség minden erejét a Templomalap gyarapítására fordította. A három év előtt még csak 800 koronát kitevő Templomalap 1919-ben 7373 koronára emelkedett. 1920-ban az egyházközség a megyei alispáni hivataltól helybeli társadalmi gyűjtésre engedélyt kapott. Nemsokára megalakult a Nőszövetség, 37 egyháztagnak, inkább nőknek, 47 gyűjtőívén rövidesen 21.562 koronával gyarapodott a Templomalap. Ugyanebben az évben egy műsoros táncestélyből s más kisebb estélyekből 27.061 korona jött össze, ami az egyesek adományát is beleszámítva egyetlen esztendőben mintegy 50.000 koronát jelentett. Ez az összeg a pénzbevéltással felére csökkent. De ezzel indult meg nagyobb mértékben a Templomalap megteremtése. Ekkor kezdődnek a műsoros estélyek, majálisok, tea- és vallásos estélyek, szeretetvendégségek vendéglőkben és magánházaknál és folytatódnak minden évben egészen a mostani időkig. Legnagyobb baj, hogy nincs sehol egy talpalattnyi hely, melyet magunkénak mondhatnánk, hol megbeszélésre, gyűlésekre összejöhetnénk. Nemcsak templomot, hanem gyűléstermet is minden egyes esetben kölcsön kell kérnünk.

Különösen az egyházközség létének a megalapozása, de ez a helyzet is sarkalja az egyházközséget, hogy a kedélyek izgatott hullámvásának némi csillapodása után 1922-ben újból lépéseket tegyen a városnál a templomtelekért. A város kedvezően határoz, amennyiben megújítja korábbi állásfoglalását, mely szerint a r. kath. temető előtti helyet díjmentesen átadja az egyházközségnek templom, papilakás és más hivatalos helyiségek építésére. A bizalom erősödik, a kivitelre mind nagyobb erőfeszítés történik. A Kebli Tanácsi és közgyűlésben a hivek részéről tekintélyes megajánlások hangzanak el. Lelkész felkeresi a hiveket otthonukban

és áldozatra szólítja fel őket, akik az első szóra mintegy 80.000 lejt ajánlanak meg. Kormányengedéllyel gyűjtőivek mennek több száz példányban, nemcsak helybe, hanem vidékre is, pénztézetekhez, gyárakhoz, vállalatokhoz, egyházközségekhez és magánosokhoz. Ekkor iratja jegyzőkönyvbe Kádár Sándor akkori pénztáros, hogy nejjével való megegyezés alapján két harangot ajándékoz, aminek teljesítését halála esetére örökösének is meghagyja s amit özv. Kádár Sándorné a legnagyobb készséggel teljesített is. Ekkor ajánlja fel Dobra Dénes r. kath. vallásu létére unitárius vallásu feleségével Oláh Máriával együtt az Urasztala elkészítését, ami szintén idejében megérkezett templomunkba. A lelkész hónapokon át vasárnapról-vasárnapra más és más egyházközségbe megy, hogy prédikálás útján a templomokban hívja fel a figyelmet a braşovi templomépítésre s annak nyomában gyűjtést rendezzen a kormányengedély alapján, mert a városi határozat szerint a megszavazott telken öt esztendőn belül építeni kell. Így keresi fel Ormenişt az onnan származó Gocsman Béla és társai kíséretében, Bodogaia-t, I. G. Duca-t, Simoneşti-t, Medişor-t, Nicoleni-t stb. Egyesek szülőfalujukba mennek, nevezetesen Fazakas József és Fazakas Zsigmond Aita-Mare-ra, István Sámuel Cobăteşti-re, Gagy Dénes Filiaş-ra, néhai Szabó Dénes Belin-be, Székely Sándor Racoşul de Sus-ra, kik mind nagyobb összeggel térnek vissza. Sok helyen az egyházközségek maguk gyűjtenek és sietnek beküldeni a gyűjtés eredményét. Alig van egyházközség, amely részt ne vett volna a braşov-i templomépítésben. A szétküldött felhívásokra is igen sok helyről, idegenektől is, napról-napra érkezik a kisebb-nagyobb adomány. Ezen az uton a helybeli estélyek jövedelmével együtt évente átlag mintegy 100.000 lejjel gyarapodik a Templomalap.

A telek átadása elé azonban ismét akadály gördül. A városi határozatnak akkor még a vármegyén is át kellett mennie. Hosszabb időt vett igénybe, míg a vármegyei tiszti ügyész és vármegyei főjegyző aktái közül a városi határozatot ki lehetett ásní s véleményüket megszerezni. A vármegye a városi határozatot nem hagyta jóvá, ismét arra hivatkozva, hogy a szóban levő hely más célra kell. De utasította a várost, hogy jelöljön ki más helyen templomépítésre alkalmas helyet. A város, mint tulajdonos újabb egyhangu határozatban állapította meg, hogy neki nincs tudomása

arról, hogy ez a hely más célra kellene. Ő más telket nem adhat, mert nincs, ezt azonban adja.

Közben az Averescu-kormány a város belterületén levő összes üres telkeket kisajátította, amibe természetesen ez is beleesett. A kormánynak e lépését maga a város fellebbezte meg. De eltar-
tott három-négy évig, míg a felszabadítás megtörtént.

Mialatt a telek ügye így huzódott, az egyházközség a Templomalap pénzének reális elhelyezésén gondolkozott. Leginkább házat szeretett volna venni, melyben legalább a lelkészi lakás és az iroda, esetleg ideiglenes imaház elhelyezhető volna. Egyelőre több irányu próbálkozása ellenére sem talált megfelelőt, amihez anyagi erejét is szabhatta volna és a célnak is megfelelő volna. 1925 év elején a Templomalap vagyona megközelítette a 400.000 lejt. Május hóban néhai Kádár Sándor, az egyházközség akkori buzó pénztárosa, ki az egyházközség kiépítését nagyon szíven viselte, lelkész, Fazakas József, Fazakas Zsigmond és Tellmann Béla jelenlétében előadta, hogy a Rózsatér 10. szám alatt levő emeletes házat 700.000 lejért meg lehet venni és meg kell venni. Említettek helyeslése mellett a lelkésznek 50.000 lejt adott a kezébe, hogy még másnap utazzék a Beclean községben (Someş m.) lakó tulajdonoshoz s a házat előlegezze meg. Ha az egyházközség a vásárt nem hagyná jóvá, ő a házat magának megtartja. Lelkész utközben az egyházi főhatósággal is megtárgyalta az ügyet s az egyházi főhatóság közvetítésével, elsősorban Kovács Kálmán akkori püspöki titkár támogatása mellett 400.000 lej magánkölcsön nyeresére is biztatást kapott. Ezt a kölcsönt a hiányzó vételár, átírás és javítások költsége tette szükségessé. A vásár megtörtént. Ezzel azonban már az első évben a tőke törlesztése mellett 64.000 lej évi kamat terhe nehezedett az egyházközségre. Az egyházközség és a főhatóság a vásárt jóváhagyta. Öt-hat év alatt a kölcsön kamataival együtt vissza volt fizetve s a ház tehermentesen állott. Elsősorban Kádár Sándornak volt köszönhető, hogy határozott föllépésére a sok verejtékkel összehozott pénzt ingatlanba fektettük s majd annak értékesítésével az építkezésre gondolni lehetett. Ha ő nem elég bátor és határozott ember, ha nem tartja az egyházközség jövő érdekét szem előtt, ha nem vállalja jóvá nem hagyás esetén a ház megtartását, ennek a templomnak az építése talán nem indulhatott volna meg, mert a sok küzdelemmel összegyűjtött

pénz a gazdasági romlás idején mind bankban vesztett volna. Kádár Sándor érdeme ebben a bátorságban és határozottságban van, ami a braşov-i egyházközség tagjai között, sajnos mindig hiányzott. Ő előrelátó volt. Fájdalom nem érthette meg a kivitel örömét. 1929-ben időelőtt eltávozott az élők sorából. Emlékét nemcsak a tornyunkban levő két harang zengi, hanem az építkezés lehetőségének előkészítése is beszél róla időtlen-időnkig.

A házvásárral szerencsénk volt, mert a pénz esetleges elértéktelenedése miatti gondunk megszűnt, de a lelkészi lakás, iroda és gyűléstartás helyének kérdését egyelőre nem tudtuk megoldani. A lelkészi lakás céljára szánt részből a lakót nem sikerült kitelepíteni. Szinte két évig kellett várnunk, míg az emeleti rész felszabadult, s a lelkészi lakást iroda, gyűlésezés és hitoktatás céljára is használhattuk. A földszinti részből a lakó megegyezés alapján kiköltözött, de a hatóság észrevette s mint tiszta égből a villám, váratlanul reánk csapott, lefoglalva az egész földszínt egy kapitány részére, aki nevetséges összegért több, mint két éven át akadályozott abban, hogy hivatalos helyiségeket rendezzünk be. Végre lelépési díjért szabadultunk meg tőle. Ettől kezdve van lelkészi irodahelyiségünk, gyűléstermünk, mely most már ifjusági összejövetelek céljára is szolgál, van az egyházfinak lakása s az 1929-ben szervezett segédlelkészi állással kapcsolatban lett a segédlelkésznek egy kisebb külön lakoszobája.

Már 1930-at irtunk, mikor a kormány a belvárosi kisajátított üres telkeket a városnak visszaadta. Ekkor az egyházközség újból sietett kérést adni be a városi tanácshoz a templomhelyért. Ha sokszori csalódás és nem egyszer kilátástalannak látszó várakozás fűződött is ehhez a kérdéshez, az egyházközség nem akart végleg lemondani a reményről, hogy mégis sikerülni fog ingyen telekhez jutni, ami az építkezés lehetőségét nagy mértékben elő fogja mozdítani. Mert a város sohasem mondta, hogy nem ad telket. Sőt mindig egyhangulag hozta meg kedvező határozatát a telekadományozásra vonatkozólag. Ez alkalommal is, most már negyedszer, a mindig mellettünk álló Dr. Szele Béla magyarpárti elnök és városi tanácsos fáradhatatlan közbenjárása, önzetlen pártfogása és vezetése mellett hosszas szorgalmazás után a város ismét egyhangulag határozta meg a r. kath temető előtti tér átengedését 1084 nagyságban. A baj azonban újból bekövetkezett, pedig már biz-

tosra vettük, hogy veszedelem nem fenyeget. A határozatra vonatkozó föllebbezési határidő lejárt utolsó napján 7 tiszt és 3 ügyvéd meglepetésszerűleg föllebbezést adott be azon a címen, hogy kisebbségi egyházaknak osztogatja a város az üres telkeket, de nekik nem tud adni. Különösen az ügyvédek által aláírt föllebbezésben meglepően valótlan megállapítások szerepeltek. Most a föllebbezők leszerelésére indult meg a munka. Kulturemberek közbenjárására, kik a vallásban az erkölcs alapját s a lelki haladás biztosítékát játszották, csakugyan sikerült is aránylag rövid idő alatt elérni, hogy a 7 tiszt és 2 ügyvéd minden ellenszolgáltatás nélkül visszavonták föllebbezésüket. A megmaradt egyetlen föllebbező, Dr. Bogdan Filimon ügyvéd miatt több mint egy évi föllebbezést visszavonó reménykedés, próbálkozás és halogatás után az ügy a cluji Helyi Föllebbezési Bizottság elé került, hol a városi határozatot Dr. Voicu Cornel akkor h.-polgármester, később választott polgármester és Dr. Abrudbányay Géza cluji ügyvéd igen hatásosan védték, minek következtében a bíróság a föllebbezést tényleg elutasította. Dr. Bogdán Filimon tovább nem föllebbezett s így az adományozás 1932 év végén jogerőre emelkedett. Abban a hitben voltunk, hogy ennek a nagy kitartást és türelmet igénylő várakozásnak megérett a gyümölcse. A még hátralevő keserű levest előre nem izlelhattuk, tehát a legjobb reménységgel hozzáfogtunk célunk valószínűsítéséhez. Az 1933. év a telekkönyvelés keresztülvitelével, az építkezési tervek elkészítésével és engedélyezésével telt el, valamint a Rózsa-téren levő, a Templomalap tulajdonát képező ház eladásával, ami nélkül az építkezést megkezdeni nem lehetett. Kissé vontatottan ment a dolog, mert minden lépésnél a föllebbezési határidő leteltét beavartuk, nehogy az utolsó pillanatban meglepetés érjen. Így tettük meg az első kapavágást 1934 április 24-én s indult meg Kós Károly okl. építész tervei alapján Gartner Demeter Utódai Muli és Roth cég vállalkozásában az építkezés szabályszerű hatósági engedély alapján, melyet éppen Dr. Bogdán Filimon irt alá, ki akkor a törvényesen választott városi tanács feloszlata után a Városi Időközi Bizottság elnöke volt. Április hó 29-én nagy és szép, lélekemelő, az arcokon az örvendezést sugárzó ünnepség keretében, az egyházköri esperesi vizsgálószék, a város és a különböző felekezetek képviselőinek jelenlétében és nyilvánosan elhangzott jókívánságai mellett emlékkörmány elhelyezésével az alapkö

letéetett s a munka zavartalanul folyt egészen május 8-ig, mikorra már a betonlap a föld színéig emelkedett s mintegy 200.000 lejt képviselt. Ekkor olyan dolog történt, ami valószínűleg páratlanul áll a templomépítések történetében, s ami méltán rendítette meg az unitárius egyházon túl is sokaknak a lelkét. Nagy bucureşti lapokban cikkek jelentek, hogy Braşov belvárosában magyar unitárius templom épül, ami megengedhetetlen, mert sérti a román nemzeti érzületet stb. Táblabírák, ügyvédek, mérnökök és mások tiltakozó aláírásokat adtak be a polgármesterhez és Dr. Bogdán Filimon a lapokban is szó szerint közölt hosszabb táviratot küldött a belügyminiszterhez, hogy a közvélemény fel van zudulva az unitárius templom építése miatt s kéri annak beszüntetését. Május 8-án este fél 8 órakor a városi tanács hivatalosan írásban értesítette a lelkészi hivatalt, hogy a belügyminiszter táviratilag elrendelte az építkezés beszüntetését. Minden indoklás s mind e mai napig hiányzó magyarázat nélkül. Lelkész már délelőtt telefonon értesítette volt az egyházi főhatóságot a bekövetkezhető botrányról és közbelépést kért. A beszüntető írás kézbesítése után pedig azonnal írásban hívta fel a vállalkozókat a munka félbehagyására további intézkedésig. Mielőtt másnap reggel az értesítés a vállalkozók kezéhez jutott volna, Dr. Bogdán Filimon reggel 6 órakor 15—20 rendőrrel személyesen jelent meg az építkezés színhelyén s a gyülekező munkásokat és fuvarosokat a rendőrök igénybevetelével elzavarta a helyszínről. Képzeltető az a lelki állapot, mely az egyházközséget és a város népét hatalmában tartotta. Hihetetlennek látszott, hogy ilyesmi megtörténhessék. 9-én reggel megérkezett a belügyminiszteriumból egy inspektor, aki az unitárius vallásnak még híré sem hallotta és az egyházi főhatóság képviselőjében Rázmán Mór s.-lelkész. Az inspektor vizsgálatot tartott, tájékozódott, elfogult magatartását nem leplezve. Az egyházközség nevében részletes tiltakozó táviratok mentek a miniszterelnökhöz, belügyminiszterhez és vallásügyi miniszterhez.

Ki tudná leírni azt a nagy csalódást és megdöbbenést, mely az imént még olyan szívből örvendező és nagy áldozatkészséget mutató hivek lelkét eltöltötte, amikor olyan hosszas, sokszor már türelmet veszített várakozás, olyan nagy és kitarító küzdelem után a zöldelő vetést máról-holnapra tönkretette a hirtelen

és váratlanul jövő tavaszi fagy. Hiáavaló volt a Bucureştibe járás és napokig tartó kilincselés; hiáavaló volt az eredeti hivatalos okmányok felmutatása alapján a miniszteri megnyilatkozás, hogy nekünk igazunk van. Pár hét mulva írásbeli tiltakozásunk ellenére hatósági intézkedés alapján beföldelték a félbehagyott építkezést s rövid idő alatt fű nőtt azon a helyen, hol ma is a beton alapban emlékműny hirdeti, hogy ott unitárius templom épült.

Az egyházközség vezetősége még ekkor sem adta fel hitét, hogy minden jóra fordulhat, bár a hívek lelkében a lehangoltság és elkeseredés határtalan volt. Az áldozatkészség egészen megszűnt. Az egyházközség az igazság győzelmével biztató harc helyett a békesség útját választotta, mert a belügyminiszter közben még arra is felhívta az illetékes hatóságot, hogy indítsa meg az eljárást a telekadományozás megsemmisítése érdekében. Éreztük, hogy ez csak ijesztgetés akar lenni, mert végeredményében a törvény még a miniszteri utasításnál is erősebb. Megindult tehát az ügy békés rendezésére a munka. Itthon Dr. Szele Béla eléggé meg meg nem hálálható segítségével a városnál, Clujon a Püspök urnak Lapedatu vallásügyi miniszter ural való találkozása és többszöri memorándum átadás által, Dr. Abrudbányay Ede, Dr. Willer József és Szabó Béni országgyűlési képviselők bucureşti közbenjárása mintegy $\frac{3}{4}$ esztendei kitartó, erélyes magatartás után sikerült olyan telekcserét kieszközölni, melyből az anyagi kár is körülbelől megtérült, a réginél nagyobb telek maradt s amely elhelyezkedés szempontjából is megfelelő, bár a korábbi teleknél félreesőbb helyen fekszik. De az erkölcsi kárt, a lelki csalódás fájdalmát, a megdöbbenés leverő hatását még ma sem hevertük ki.

A telekcserre jogerőre emelkedése után az egyházközség Halász Kálmán helybeli okl. építész bizta meg az új tervek elkészítésével. Rendre a bizalom kezdett visszatérni, az áldozatkészség is jelt adott magáról, de a korábbi építkezéssel kapcsolatban megindult és szükséges mértéket többé nem érte el. A bemutatott s az egyházközségen kívül az egyházi főhatóság és város által is elfogadott és jóváhagyott tervek alapján az építkezés egészen csendben, minden ünnepség nélkül 1935 július 1-én újból megindult. Az építkezés megkezdésekor és folyamán is időnként különböző riasztó hírek felbukkantak, de zavart nem okozott semmi. November végén a lakásba és irodai helyiségbe beköltöztünk, 1936 ja-

nuár 26-án nagyobbszabásu háziünnepély keretében a templomot és tanácstermet is használatba vettük.

Most már készen van, hónapok óta használjuk és érezzük, hogy végre mi is itthon vagyunk. Az ünnepi- és alkalmi beszéd már elhangzott. Főpásztorunk ihletett ajka percek mulva hivatalosan is fel fogja avatni. Most már mint muló emlék él lelkünkben, hogy több bucureşti nagy napilap az építkezés befejezése után, sőt a napokban is igaztalan módon és általunk soha nem gondolt célzatossággal, ráfogással újból és újból zavart igyekezett támasztani építkezésünkkel kapcsolatban, de célt nem ért. Bizunk benne, hogy a felavatási ünnepélyvel a zavarkeltés ideje is elmulik. S mi nyugodtan jöhetünk ide és zavartalanul imádkozhatunk felavatott templomunkban, melynek építkezési stílusa s általában a kivitel első látásra és külső formájában talán sokaknak szokatlan, de belsejében nekünk már az első pillanattól kedves és kellemes, hasznos és anyagi tekintetben is megnyugtató. A tervezés mellett az építkezés ellenőrzését is Halász Kálmán végezte. Vállalkozók voltak:

1. a kőmives- és ácsmunkára Gonda Emil mérnök és Torday Lajos építőmester közösen; az ácsmunka egyrészét Csomor Dénes végezte;

2. bádogos-, csatornázási- és vízvezeték munkára Kósa Joachim;

3. asztalos munkára Lieb és Cserei társasztalosok; a templomi berendezés asztalos munkáját Kovács és Gocsman társasztalosok végezték; a szószéket és mellette levő üléseket, valamint a szószék-koronát Blösz Károly készíttette;

4. a mázoló munkára Szántó Lajos;

5. a szobafestő munkára Románszky István;

6. a lakatos munkára Holly Károly mesterek;

7. az üvegezést az Üvegudvar;

8. a parkettezést Kocsis A. és Fiai cég;

9. a villanyfelszerelést Ferencz Károly végezte;

10. a cserépkályhákat Baranyay György rakta;

11. a lámpákat részben Velkens Konrád, részben Reményik Ede szállította;

12. kisebb munkát teljesített Nagy Lajos ács, Koch Gyula villanyszerelő.

A templomépítés céljára évek hosszú során történt önkéntes kegyes adományokat itt felsorolni lehetetlenség. Különben is azok nyilvánosan nyugtázva voltak, illetve lesznek. Itt csak azt említem meg, hogy 2 harangot özv. Kádár Sándorné ajándékozott boldogult férje emlékére. Az Urasztalát Dobra Dénes volt asztalosmester sajátkezűleg készítette s nejével Oláh Máriaival ajándékozta. A szószék a mellette levő ülőhelyekkel a Nőszövetség áldozatkészségéből készült, valamint templomi szőnyegekről is a Nőszövetség gondoskodott, illetve fog gondoskodni. Özv. Németh Isvánné díszes urasztali takarót ajándékozott. Az Ifjúsági Kör a tanácsstermet rendezte be asztalokkal és padokkal. Ismétlem, hogy a pénzbeli kegyes adományok felsorolása órákat venne igénybe, melyek sokaknak hitbuzgóságáról beszélnek helyben és vidéken. És ki tudná eléggé értékelni azt a fáradhatatlan és lelkes munkát, mely az egyházközség gondnokai vezetésével a Kebli Tanács és Nőszövetség áldozatkészségét és egyházszeretetét hirdeti a hívek sokaságával egyetemben. Ki ne volna hálás azért, hogy unitárius testvéreink vidékről és egyházunkhoz nem tartozó emberek is kegyes adományaikkal rólunk olyan sokszor megemlékeztek? Még sem mondhatjuk, hogy adósság nélkül végeztük el az építkezést. Sokan erejükön felül is áldoztak, de sokan adományaikkal még mindig késnek, még helyben is. Bizunk benne, hogy ezek is jönni fognak s a templomépítés nagy munkájában a még vállainkra nehezedő teher hordozásában minket segíteni fognak.

Külön kell megemlítenem egyházi főhatóságunk erkölcsi támogatását, mely szerint a braşovi unitárius templomépítést egyetemes unitárius ügynek tekintette és segítségével mindig velünk volt; az egyházkör vezetőségét és népét, mely áldozataival előljárt; Dr. Kerekes Istvan egyházközségi főgondnok irányító munkáját, Fazakas József volt, jelenleg tb. gondnok lelkes fáradhatatlanságát és példátmutató áldozatkészségét, valamint Bálint János jelenlegi gondnok buzgó működését, valamint Benedek Dénes lelkiismeretes kötelességteljesítését. Hálával gondolunk mindazoknak lelkes közreműködésére, kik szóval és tettel előljártak, példát mutattak, s hitbuzgóságukról és egyházszeretetükről bizonyoságot tettek. Hála és köszönet minden munkásnak, minden áldozatot hozónak.

Itt is ki kell fejeznem mély hálánkat és köszönelünket a re-

formátus egyházközséggel szemben, mely eleinte imaházában, később templomában, nem egyszer iskolájában is otthont adott nekünk, nemkülönben a magyar evang. egyházközség iránt, mely szükség esetén mindig szívesen nyitotta meg templomát előttünk.

Ötven esztendő óta foly a munka, a küzdelem az egyházközség kiépítéséért, jobb jövőjéért, az „Otthon“-ért. Oh hányszor csüggedtünk el és hányszor elevededt meg reménységünk! Most nem a dicsekedés, szavával beszélünk, hanem az isteni gondviselés iránti hálával nézünk a befejezett munkára és a megnyugvás érzésével vesszük ajkainkra. Annak nevét, aki sokszori csüggedésünkből időről-időre kiemelt, erőt adott, megsegített. Nem színezzük a küzdelemet, melyben részünk volt; nem hozakodunk elé a sokszori belső harccal, bár kedvet rontó ellentétekről is emlékezhethetnénk. Nem tesszük, mert az alkotó munkában még a nagyok között is mindig voltak kicsinyeskedők és a kicsinyek is sokszor bizonyultak megértőknek, erőt adóknak. A feledés fátyolai alatt bizalommal gondolunk a jövőre. Készülünk egyházközségünknek még ebben az esztendőben tartandó 50 éves jubileumára.

Legyen hála az Egy Igaz Istennek, ki a küzdelemben velünk volt; hogy a munkára erőt adott, vívódásainkban mellettünk állott harcok vívására felbuzdított, az ellentétek és akadályok között erősebb és egyenesen állani megtanított, a csalódásokban el nem csüggedni a szükség pillanatában a keblünkben lakozó hit erejéről rendíthetetlenül bizonyosságot tenni, az eszméért harcolni és a megismerés igazságáért áldozatot hozni időről-időre fellelkesített, a türelemre és reménységre megerősített, az égő csipkebokor el nem homályosuló fénye mellett másokba is bizalmat önteni lehetőséget adott!

Lelki örömmel gondolok vissza a hosszú ideig tartó, de hitem szerint nem hiábavaló erőfeszítésekre. Ha tehát pillanatnyilag kissé megfáradva is, de lelkemben a hit meg nem fogyatkozó erejével, szemeimben az el nem titkolható, önkénytelenül előtörő örömkönnyekkel ismétlem a prófétai figyelmeztetést: „Akik biznak az Urban, azoknak erejük megújul; szárnyakkal magasra repülnek, mint a saskeselyű; futnak és nem fáradnak el, járnak és nem lankadnak meg.“

Áldott az Isten, oh legyen mindig áldott!

Kovács Lajos.

Az unitarizmus lényege.¹

*Mélyen tisztelt ünneplő közönség!
Unitárius hittestvéreim!*

A braşovi unitárius egyházköztség örömnepéből az egyetemes egyház minden tagja részt kér magának.

Együttörvendezésünk annál őszintébb, mert éveken át aggodó lélekkel kísértük braşovi hittestvéreink megpróbáltatásait, sőt szerény erőinkhez mérten mi magunk is részesei voltunk annak a küzdelemnek, amelynek eredményeképpen a braşovi unitárius hitélet saját hajlékhoz jutott.

Amikor meghatott lélekkel lépjük át ennek az immár felszentelt, új Istenháznak küszöbét, szívünket a Mindenható Teremtő iránti hálaérzete tölti el nemcsak azért, hogy a mai örömnepet megérhettük, hanem hogy a mai ünnepig vezető megpróbáltatásokkal és kétségekkel teljes hosszu uton a braşovi magyarság az álljesszetartásnak, a segíteni kész felebaráti szeretetnek és az áldozatos kölelességteljesítésnek annyi szép és követésre méltó példáját mutatta.

A Jézus szelleme találjon ebben a szent hajlékban örök tanyát...

Az Ő szelleme vezette el a hitet szomjuzókat Istenhez, aki Világosság, a mindenséget betöltő Végtelen Lélek, a legmagasztosabb, amit ember elgondolni képes, Mindenható, Tökéletes, Szent és nekünk mégis szerető Édes Atyánk, aki irgalmas, jó és igazságos.

Ebben a hajlékban találjon mindenki menedéket, aki igaz szívvel keresi az Istent. A hit ereje áldja meg és emelje fel az elesetteket, vigasztalja a szenvedőket, bátorítsa a csüggedőket, tisztítsa meg és tegye nemesebbé az örvendezők örömet.

Legyen ez a hajlék a hit hajléka. Azonban hitét ne fitogtassa

---

¹ Előadva a braşovi templom felavatása alkalmával 1936. május 17-én az új templomban rendezett vallásos estélyen.

senki, mert a hit nem érdem, hanem áldás, Isten ajándéka, királyi jutalom azok számára, akik teljes szívekből és teljes lelkükből szeretik az Istent.

A hit a lélek ereje, amely által túlnő a testi gyarlóságain, a hit a lélek szabadsága, amely által túlnő minden földi erőszak hatalmán.

Mi unitáriusok hiszünk mindazokban a vallási és erkölcsi igazságokban, amelyeket Jézus tanított. Azonban, amikor Jézus és az Evangelium szellemének vezetésére bizzuk hitünket és életünket, a krisztusi szellemet kizárólag azokban a tanításokban keressük, amelyek kétségtelenül magától Jézustól származtak.

A krisztusi tanításokban nem azért hiszünk, mert arra tekintélyek indítanak, hanem mert Istentől származó értelmünk és lelkiismeretünk megítélése szerint azok helyesek, igazak és meggyőző erejük magával ragad.

Isten létének bizonyítására nem várunk új csodákat, hanem szent hódolattal borulunk le a Mindenség örök csodája előtt, amelynek végtelen harmóniája egy mindenható magasabb értelem irányításáról tanuskodik.

És ha csodát akarunk keresni, nem csoda-e az élet örök megújodása, nem csoda-e az alig érezhető tavaszi fuvalom, amely duzzadó és túlradó erővel tölti be a nagy mindenséget. Nem csoda-e a gyöngék erejének és bátorságának megsokasodása; az anyák hősiessége, amellyel magzatjukat védik, a zsenge kis csirák ereje, amellyel kősziklákat repesztenek. Mindezekből megértheti a hívó lélek, hogy isteni célok nem ismernek akadályokat, mert az isteni célok szolgálatában az erők megnőnek és a gyengék is diadalmaskodnak.

A krisztusi kijelentés a legmagasztosabb ajándék minden ajándékok között, amelyek a világtörténelem rendjén az emberiségnek adattak. Isten végtelen atyai szeretetének kinyilatkoztatása által új értelmet nyert, megszépült és felmagasztosult az élet, a lélek felszabadult, mert megismerte saját értékét és Isten szeretetét.

Mennyi öröm és mennyi bizalom van abban a hitben, hogy a Mindenható Isten, a maga végtelen magasságában mindig és mindenhol velünk van. Ez a hit megtart és erőt ad a megpróbáltatások között és mosolygóvá teszi a lelket az élet küzdelmeiben.

A világ egyik legnagyobb unitáriusa Channing mondotta: „Isten akaratának teljesítését tartom a kereszténység első és utolsó céljának“.

Isten akaratát megismerhetjük Jézus tanításaiból és azokból a jelekből és utmutatásokból, amelyeket Isten ad koronként a Feléje őszintén kitérülő lelkeknek.

Isten akaratának teljesítése nem szolgaság, nem félelem, hanem a szeretet önkéntes felajánlkozása. Teljesítem parancsodat, mert közel vágyom Hozzád Uram, közel.

Ebben a megvilágításban új értelmet nyer az imádkozás: nem múlt vágyaink teljesítését kérjük Istentől, hanem azért imádkozunk, hogy az ima szárnyain lelkünk Isten közelébe szálljon, megismerje Isten akaratát és erőt nyerjen annak teljesítésére.

Eképpen válik az ima áldássá!

Az imádkozás a lélek menedéke, tisztulási folyamata, amely által vágyaink nemesednek és akaratunk erősödik.

Erőt és biztonságot kölcsönöz a hit a béke és megelégedés boldog napjaiban is. Azonban, ha az emberi élet tragédiáira gondolunk... a sirra, amely elragadja szeretteinket, özvegyek, árvák elhagyatottságára, gondterhelt sívár éjszakák reménytelen kétségbeesésére, az ármány diadalára és nemes szívek bukására, a mulandóságra, amelyben hatalom, szépség, dicsőség minden elvesz, vagy a nagy világgésre, amelyben birodalmak omlottak romba és királyi koronák hullottak porba, amikor lábunk alatt megingott a föld és körülöttünk nem maradt egyetlen szilárd pont, amikor úgy éreztük, hogy már éloi sem érdemes, mert mindent, mindent elvesztettünk, amiért addig éltünk és küzdöttünk: akkor tudjuk csak felfogni, hogy milyen kietlen sivárság és mennyi reménytelen kétségbeesés van a hitelenségben és mennyi új erő, mennyi remény és felemelő vigasztalás van abban a hitben, hogy az élet romjai felett is él és örökké élni fog a mi erős várunk, az Isten!

Amint egy kiváló keresztény hitészmondok mondotta: „A hívő lélek soha sem veszti el egyensúlyát, felette áll a bajoknak: leng, mint sirály a hullámok felett, ül, mint madár a recsegő ágon és nem fél, mert szárnya van.“

Az unitáriusok a kereszténység lényegét a krisztusi szellemenben keresik és ez a szellem életük utmutatója és irányítója.

Az unitárius felfogás szerint a hit és az élet elválaszthatatlannak és ezért kiváló gondot fordítanak a jellem fejlesztésére.

A hit alapja Isten szeretete, a jellem alapja az emberszeretet.

Az unitárius szellem a hitéleten tulmenőleg a társadalmi és kulturális életre is termékenyítőleg hatott.

Az alatt a rövid idő alatt, amíg Erdélyben uralkodó vallás volt, az egyetemes emberi kulturának mutatott irányt, amikor az 1568. évi tordai országgyűlésen törvénybe iktatta a vallásszabadságot, 4 évvel a párisi Szent-Bertalan éji tömegmészárlás előtt, abban az időben, amikor Nyugat-Európában százezrek váltak hontalanokká hitükért és ezrek és ezrek szenvedtek vértanuhalált.

Az unitárizmus az igazság szabad kutatása és a jellem fejlesztése által számos kiváló egyéniséget ajándékozott az egyetemes emberi kulturának és sok kiváló szellemet vonzott magához.

Hogy az ismertebb nevek közül csak egynehányat említsek, unitárius volt Milton, a költő, Newton a nehézkedés felfedezője, Darwin a kiváló természettudós, unitárius szellemű Kant, a legnagyobb filozófus, Goethe, Schiller és még igen sok fáklyavivője az emberi kulturának.

A bostoni dicsőség csarnoka az Északamerikai Egyesült-Államok legkiválóbbjainak emlékét őrzi és e legkiválóbbak közül kétharmad unitárius, vagy unitárius szellemű szabadgondolkodó.

Számos statisztika bizonyítja, hogy az unitáriusok között számarányukhoz viszonyítva nagyon sok a kiváló, derék és jó ember és elenyészően kevés a bűnöző.

Az unitárius szellem megnyilatkozásának egy kivételes esete fűződik William Wilde Howland nevéhez, akinek emlékét a budapesti unitárius missziós templomban egy emléktábla őrzi.

A világháboru ezt az amerikai hittestvérünket is fegyverbe szólitotta és a katonai fegyelem Európába a francia frontra rendelte, ahol a központi hatalmak ellen harcolt.

Majd sulyos sebével egy amerikai kórházba került, ahol halálának közeledtét érezve, megírta végrendeletét.

Végrendeletében elmondja, hogy fiatalsága dacára a halál gondolatával már megbékélt, de lelkiismeretét a kétségbeesésig mardosta az a tudat, hogy a katonai fegyelem parancsára a központi hatalmak ellen harcolva, olyan irányba kellett fegyverével lönie, ahol golyója esetleg kárt tehetett magyarországi és erdélyi unitárius hittestvéreiben. Hogy a hittestvéri szeretet ellen akaratán kívül elkövetett gyötrő vétségét némiképen is jóvátegye, minden megta-

karított vagyonát, ami kb. egy félmillió lejt tett ki, a magyarországi unitárius misszió céljaira hagyta.

Ha az unitárius szellem közösségből fakadó hittestvéri szeretet ilyen világot átfogó erővel tudott megnyilatkozni, benne kétségtelenül isteni ihletségnek kell lennie.

Habár a világ unitáriusainak száma az utóbbi években óriási arányokban növekedett és napjainkban a 20 milliót is meghaladja, mi unitáriusok nem vagyunk harcos egyház, hanem a felekezeti béke hívei vagyunk és hirdetjük a keresztényvilág szellemi közösségét Jézus szelleme által.

Kedves braşovi unitárius hittestvéreim!

A jó Isten áldja meg és gazdagítsa szíveteket és lelketeket ebben az új Isten-házában, hogy lehettek élőbizonyosságai Jézus szellemének. Az unitárizmus szelleméhez hiven tiszteljétek mások lelkiismereti szabadságát, becsüljétek meg minden jó embert, ápoljátok a felekezeti békét és béke és szeretet által munkáljátok Isten országát itt e földön.

Beszédemet Dávid Ferenc szavaival végzem: „Benső tisztaság, jámbor élet, Isten és emberszeretet és jócselekedetek hirdesék, hogy keresztények vagytok.“

Dr. Abrudbányay Ede.

Brassai a népért és a magyar nyelv tisztaságáért.¹

Brassai Sámuelről akarok beszélni, aki a múlt században az ardeali magyar tudomány messze kimagasló fáklyavivője volt. A legkülönbözőbb tudományok területein teljes otthonossággal mozgott. De csupán azt a munkásságát akarom ismertetni, melyet az elmaradott és lenézett nép emelése és nevelése érdekében végzett és azokat a küzdelmeit, melyeket a nyelvbe becsusztott magyartalanságok ellen egy hosszú életen keresztül folytatott. Ez a téma Ardealban ma is időszerű. Ma is elkelne egy Brassai, hogy a magyar nyelvbe becsusztott idegenszerűségeket állandóan irtsa és ostorozza.

Brassai 1800-ban született, „ott, ahol a nap kétszer kel fel“. Szüleitől áldott és gazdag adottságokat örökölt. Édes atyja valószínűleg falja az ujonnan megjelenő könyveket, anyja még a rántás kavargatása közben is olvas. Egy örömtelen s éhínség miatt megszakított iskolázás befejezése után főuri családokhoz kerül nevelőnek s 1837-ben az aulikus szellemű öregek és a reformkor szellemével telített lelkű ifjabbak harca után megválasztották a cluji unitárius kollégium tanárának. Ő volt az első, aki magyarul tartotta a székhogyláló értekezését. Két év múlva az intézet élére kerül s a főgondnok ellenzése mellett oly erős és céltudatos reformmunkát kezd, melynek eredménye az, hogy a latint a magyar tanítási nyelv váltja fel.

Megindítja a *Kék könyvtárt*, külföldről térképeket hozat a földrajz tanításához. Megszervezik a *nevelésügyi bizottságot*, mely igen beható módon foglalkozik az oktatás és nevelés kérdéseivel. Cluji tanárok megalkotják Ardealban az *első nevelési kört* 1846-ban Pestalozzi születésének 100 éves fordulójára alkalmából.

Ezt a lendületes reformmunkát megakasztotta a szabadságharc. 1848 március 20-án, mikor a pesti események híre Clujra

¹ Budapesten 1936 máj. 14 én tartott rádió-előadás.

jutott, Brassai azzal kezdte előadását: „Jegyezzék meg, hogy a szabadság zászlóját elsősorban mindenütt a fiatalság ragadta meg és hordozta körül.“ Ezután az események gyorsan követik egymást. Katonának állott be. Aztán bujdosnia, menekülnie kellett, míg 1851-ben felkerült Pestre. Kilenc évet töltött itt. Az alkotmányos élet derengésére megalakult 1859-ben az Erdélyi Múzeum Egylet, amely múzeumórré választja Brassait, akinek a részére az unitárius egyház vezetői, hogy tanáruul megnyerhessék, egy tanzék költségeit összegyűjtik, minthogy az egyházi pénztár e terheket már nem fedezhette. De tanári teendőit csak pár évig végezte, mert az E. M. enélkül is éppen elég dolgot adott neki. 1872-ben megnyílik a cluji tudományegyetem, melynek mennyiség-tani tanszékére nevezték ki 1883-ban saját kérésére nyugalomba bocsátották. Clujon halt meg 1897-ben.

Ezek az ő külső életének legfontosabb sorsfordulatai. Nincsen ebben semmi rendkívüli, semmi olyan mozzanat, ami általános figyelmet igényelhetne. Legfeljebb az a 97 esztendő, amelyet születési idejének bizonytalansága miatt a magyar köztudat sokáig 100 esztendőnek tartott s melyhez még a király és a közoktatásügyi miniszter is szerencsekívánatát tolmácsolta. De ez az élet csak keret, melynek tartalmát egy példátlanul gazdag szellemi élet küzdelmei, törekvései és eredményei adják. Nincs a XIX. század magyar szellemtudományi történelmének egyetlen jelentékenyebb mozzanata, melyben Brassai mint vezető, bíráló, iránytmutató, tévedéseket oszlató tényező részt ne vett volna. Az a gyönyörű lendület, melyet a magyar tudomány a hosszú szellemi tespedés után a reformkorszak küzdelmeivel és sikereivel vett, nem kis részben éppen Brassai érdeme. A szabadságharc előtt a *Nemzeti Társalkodóval* és a *Vasárnapi Ujsággal* a népnevelés és a szellemi érdekek iránti fogékonyság felkeltésével kulturtörténeti hivatást teljesített. A tudományok legkülönbözőbb területein szuverén hatalomként uralkodott. Majdnem példanélküli szellemének ez a nagy területeket átfogó ereje. Nem jellemző-e erre, hogy a Magyar Tudós Társaság először a matematikai osztályába választja be és sokkal később a filozófiai osztályba teszi át? És nem nagy bizonyíték-e, hogy a cluji tudományegyetem első tanári testületének kinevezésekor az ő megbízása azért késik, mert a miniszter nem egyhamar tudja eldönteni, hogy melyik karra nevezze ki? Halálát a Tudo-

mányos Akadémia elnöke azzal a jellemző megállapítással jelenti be, hogy meghalt „az utolsó magyar polihistor“. A tudományok birodalmában nagybirtokos volt és kitűnően megmivelt termékeny területei voltak.

Egész életét átfogó nemes szenvedélye a tanítás volt a szó legtágabb és legnemesebb értelmében. Nemcsak az ifjúságé, hanem az egész nemzeté, melybe korát megelőzően a népet is belefoglalta. Folytonosan tanult, hogy taníthasson, mert elég korán észrevette azokat a hiányokat és hibákat, melyek a magyar ugar egész területén eléje tárultak. Tanult, nem azért, hogy sokat tudjon, hanem azért, hogy szelleme gyakorlati irányának megfelelően sokat taníthasson, sokat használhasson nemzetének, hogy a nemzet művelődési ösztönét felkelthesse s a népet a haladás útjára indíthassa. A Vasárnapi Ujság (1834—1848-ig) nemcsak a művelt osztálynak volt vasárnaponként várvavárt házibarátja, hanem a népnek is kedves olvasmánya, mert élete körébe eső tanácsokat, hasznos és mulattató olvasmányokat kap benne. Ebben mondja egy helyt (1843 jan. I. sz.) „Ha én iskolamester lennék, alázatos mesterségemet a világ minden mesterségénél többre becsülném.“ Ez nála nem puszta frázis, hanem élete igaz értelmének és hivatásának őszinte megvallása. Az asszonyoknak tanácsokat ad, hogy hogyan neveljék gyermekeiket, a tanítóknak, hogy a földrajz tanításánál a falra térképeket rajzoljanak és hogyan tanítsák a gyümölcsfa tenyésztést, a gazdáknak, hogy a juhtenyésztés hogyan hajt több hasznot; a gazdasszonynak, hogy szőttését hogyan fesse. Aztán ismerteti idegen országok népeit, szokásait, állatait és növényeit. Ismerteti a fölfedezéseket. És nem sajnál semmi fáradságot, hogy népében a tudás és haladás iránti vágyat felkelthesse. Ő nemcsak megértette, hanem, minden erejével munkálta is Ardealban Széchenyi nemzetnevelő programjának célját, melyet így tüzött ki: a nemzet emelkedése, kulturában való előhaladása a „kimivelt emberfők“ számától függ.

Szellemének ez a nemzeti beállítottsága teszi őt mindennekefelett a magyar nyelv ellenőrévé, sajátos vonásainak védelmezőjévé. A nemzeti szellem legsajátosabb és legnemesebb alkotásának a nyelvet tartja. És kiméletlenül támadja és ostromozza azokat, akik hozzáértés nélkül és kiméletlenséggel bánnak azzal a nyelvvél, „melynek hangjainál szebb zenét füle nem ismer.“ Ezért írja

Critikai Lapok című vállalatának élére: „Tiszteljük őseink nyelvét.“ Nyelvünk tisztaságának szent ügye annyira szívében fekdött, mint az édesanyának leánya jóhírneve, becsülete. Maga mondja: „Ha valaki, én bizonyosan szeretem nyelvünket, oly hévvel, mely senki- nek sem enged.“ Több, mint félszázadon keresztül küzd a magyartalanságok ellen, küzd a szófaragók és fordítók rombolásai ellen, kiknek „keze szennye mindenütt ott marad őseink nyelvén.“ Nemcsak a „nyelvújítók“ csonkított szavait üldözi és irtja, hanem főkép az idegenizű mondatszerkezetektől és kifejezésektől irtózik és óv, nehogy „szegény nyelvünknek éppen a gyökerére essék a féreg.“ Az volt a véleménye, hogy az édesanyai nyelv helyességéért sikraszállni tudományos és hazafias érzéstől diktált kötelesség.

Milyen volt a helyzet az anyanyelv tekintetében a XIX. század elején? A felvilágosodás nyugatról az új eszméknek és fogalmaknak egész áradatát hőmpölyögtette felénk, melyek úgy törtek be akkor is Dévénynél, mint 100 év múlva Ady új dalai. De a nyelv szegény, parlagon maradt, bárdolatlan és nehézkes volt. Milyen is lehetett volna? Hiszen a majtényi sikon elhangzott utolsó kurucnóta után a nemzeti szellem halálos álomba merült. A közélet, a törvényhozás, közigazgatás, igazságszolgáltatás, a tudományok és iskolák nyelve a latin volt. A főurak szalonjaiban németül és franciául csevegtek. Széchenyi fellépése után 10 esztendővel is keserűen panaszozza, hogy a magyar nyelvet a főurak az előszobákba és az istálókba száműzték. II. József a közigazgatást reformálni akarván, a latin helyébe a német, vagy magyar nyelvet akarta behozni, de a kancellária urai a németet ajánlták, mert a magyar nyelv szegény és nem képes a közigazgatás fogalmait és műszavait kifejezni. De nemcsak a közigazgatás, költészet és irodalom, hanem a tudomány nyelve is fejletlen, szegény és majdnem azt mondhatnók: használhatatlan volt. Apácai a subiectumot „valami alá vetett dolog“-nak, az obiectumot „előbbretétetett dolog“-nak fordítja. Ki ismeri fel e két szóban a mai alanyt és tárgyat? Az aequatort „a földet két egyenlő részre osztó abroncsnak“, a combinatiót „most egy, majd más szín alatt való előfordulásnak“, a mathezist „tudákosság“-nak. És így tovább a végtelenségig. Ilyen körülmények között indult el a nyelvújítás. Erre az utra először Barczafalvi lépett, de a vezetést nemsokára Kazinczy vette át. Fordításai közben sokszor tapasztalta, hogy mennyit kell izzad-

nia, míg egy idegen mondat értelmét olyan magyar mezbe öltözteti, mely az ő esztétikai igényeit kielégíti. Ebben a törekvésében nem riad vissza idegenszerűségektől sem, csakhogy szép legyen a kifejezés. Kisfaludy valósággal sir örömeiben, mikor másoknál egy-egy rövid, hajlékony és használható új szót olvas, s mikor észreveszi, hogy öntudatlanul ő maga is alkotott egy néhányat. Kazinczy esztétikai finomkodásában nagy megvetéssel beszélt a népről és a nép nyelvéről. Dicsőséget látja abban, hogy „nem az alnépnek énekel.“ Kiss Jánoshoz írja: „Koppantó! mely rut szó ez! Mely vadságra mutat ez!“ „Szólásunk a köznép szó!ásaitól eltávozván, nemesebbé lesz, energiát, precíziót, kellemet, zengést nyer.“ Toldi is azzal hadakozik Szarvasék ellen, hogy megtámadják az irodalom nyelvérzékét s azt egyedül a parasztságnak ítélik oda és ezzel visszataszítják a régi szegénységbe és azon körbe, „melynek legkedvesebb élvezete a fokhagyma és a bagó.“ E téves alapról kiindulva gyártani kezdték az új szavakat, régieket átalakítottak, megcsonkítottak. Faragták és nyesték őket, mint a kertész a francia izlés szerint a fákat és bokrokat. Tájszókat divatba hoztak, elavult szokat sokszor az értelem megváltoztatásával felélesztettek. A szóképzés terén semmi törvényt nem ismerve és nem tisztelve önkényesen csonkítottak s nem ritkán a szók eleven testébe is belevágtak. E téren a szófaragás pálmáját Bugáth érdemelte ki, a *szócsintan* (szó-csinálástan) feltalálója, kinek szertelen üzelmekre már az akadémia is felfigyel.

Brassai saját módszere szerint megtanult 8–10 nyelvet s hosszú tudományos pályáján kezdettől végig állandóan foglalkozván a nyelvtudomány kérdéseivel, sokkal mélyebben tekintett bele az anyai nyelv szellemébe, hogysen e szertelen és lelketlen szófaragásokat és a magyartalan mondatfűzéseket hallgatagon tűrhette volna. Elvi meggyőződése az, hogy a nyelvet újítani nem lehet, csak fejleszteni és művelni. Mert a nyelv nem szervetlen, mesterséges *productum*, melyet furni, faragni, metszeni, csonkítani, tetszésünk szerint idomítani lehetne, hanem olyan szerves életet él, mint a növény, melynek minden alkotó eleme az élet megélése célját szolgálja. Műveléséről lehet szó, de nem olyanról, amilyenben a francia kertész részesíti a diszkert fáit és bokrait, mikor egyenes és szimmetrikus vonalakban akarja azokat a természet ellenére vezetni, nyesegetni és metszeni, hanem olyanról,

amely a természetes és szerves növekedésnek nem áll utjában, hanem azt minden tőle telhető módon elősegíti. Az is meggyőződése, hogy az egész földkerekségén nincsen szegény nyelv, hogy a nyelv az emberi szellem által termelt eszméket és gondolatokat ki is tudja fejezni. A nyelvújítóknak ezt az állítását, melylyel eljárásukat igazolni akarják, egyszerűen balgaságnak mondja. A fordítók részéről pedig, akik legerősebben szekundálnak a nyelvújítók mellett, nem egyéb ez, mint a tunya lustaság és fordítói lomposság takargatása. És a legtöbb esetben azt a sajnálatos tényt mutatja, hogy sem azt a nyelvet nem tudják kellően, amelyből fordítanak, sem anyai nyelvük lelkét és szellemét nem ismerik valójában, amelyre fordítanak. Hogy a nyelvújítás a nyelv szépségét szolgálja, ez egy olyan üres szólam, amelynek nincs tartalma. Mert a nyelv szóhoz a szép jelzőt nem tehetjük. A nyelvhelyesség kérdésében szerinte a legfőbb birói fórum az egészséges nyelvérzék. Budenz egy irodalmi vitájában azt tanácsolta Brassainak, hogy hagyjon fel a nyelvészkedéssel, amelyhez nem ért. Brassai azzal vág vissza neki, hogy hagyjon fel a magyar szófüzés elemzésével, mert nem neki kezdtek s kivált a magyar nyelvérzék becsméréseivel, „mert abból még sok tanulni valója van“. A nyelvérzéknek ezt a pótolhatatlan adományát a magyar ember az édesanyja tejével szivja magába s ennek a hiányát nem pótolja „a legmagasabb fokon álló s legszélesebb alapon épült tudomány“ sem. A magyar nyelvnek a fordításokkal elrutított és elnemzetietlenített sajátos aikatát és természetét „könnyen elillanó finom zamatnak“ tartja, melyet a nyelvújítás rumjával és füstös pálinkájával eldurvított és érzéketlenné satnyított nyelvérzékkel felfogni, megérezni nem lehet. Brassai felfogása szerint — merő ellentétben Kazinczyéval — a nyelv fejlődésének, haladásának és tökéletesedésének „egyedül ingatlan alapja a népnyelv“. Ez a felfogás ma természetesnek, magától értetődőnek látszik. De hogy mennyire új és mennyire meglepő volt 100 évvel ezelőtt, azt éppen Kazinczy és Toldi felfogása mutatja. Szerinte a magyar nyelv életművezetét a nép szájában kell keresni, nem pedig, miként a nyelvészek, az irodalomnál, amely nyelvünket előbb szégyenlette, megvetette, majd midőn ügyet kezdett vetni rá, vagy nem ismerte, vagy szándékosan megfosztotta s aztán durvának, szűknek, ügyefogyottnak deklarálta, legsajátabb, nemzetiesebb vonásait idegenként

eltrafikálta, idegen rongyokat takart rá s így kicégérezve még köszönetet igényel érte. Naggyá lett nemzetek jellemvonása a nyelv szeretete, sajtóságaihoz való forró ragaszkodás. A magyar irodalmi nyelvben a hibákat szépségeknek mondják s a népnyelv töstörzsökös nemzeti vonásait betyárságnak, vagy provinciálizmusnak bélyegzik. Idegen olvasmányok észrevétlenül tompítják nyelvérzékünket s amit más nemzetek irtanak, mi nyelvmívelés cím alatt tárt karokkal fogadjuk, mint Páris grizettjei a kozákokat.

Brassai a magyar nyelv nagyobb veszedelmét, mely annak lelkét fertőzi meg, nem a magyartalan szóalkotásokban, hanem a mondatfűzés magyartalanságaiban látta. Arany János a maga Istenadta nyelvérzékével, amely az irodalmi nyelv utólérhetetlen művészévé avatta őt, hamar észrevette Brassai kezdeményezésének rendkívüli fontosságát s nem késett őt nagytekintélyű szavával további munkára buzdítani. „Soha nagyobb szükségét nem érezte irodalmunk, mint most, hogy a magyar nyelvet éktelenítő s megrontó germanizmusok s mindenféle izmusok ellen, valamely erős hang szünet nélkül kiáltsa a Carthaginem delendam-ot.“ Brassai, a tudomány, elmésség s logika fegyveres Goliáthja, „lelkünkéből vette a szót“, midőn e rombolás ellen a romlatlan és ép nyelvérzékre hivatkozik s azt is jól cselekszi, ha élesebb metszést tesz e holttetembe. Hunfalvi meg karikást szeretne látni Brassai kezében a magyartalanságok ellen.

Brassai elévülhetetlen érdeme, mit halála alkalmával Simonyi hálás emlékezéssel állapított meg, hogy e küzdelmet megindította s élete végéig sok guny, mellőzés és lekicsinylés közben is fáradhatatlanul folytatta. Mert lelke mélyén begyökerezve élt a meggyőződés, hogy *nyelvében él a nemzet*. Nem frázis volt ez nála, hanem egész élethivatását megszábó elv, melynek velőig ható igazságára csak most döbben rá az ardeali magyarság.

Dr. Gál Kelemen.

Brassai és az ifjúság.¹

Szeretett vendégségére gyűltünk össze. Ez a megterített asztal és ez a megtöltött pohár az Úr asztalát jelképezi, melyhez a jó keresztény komoly lelkiismeretvizsgálás után készül. Idézzük fel tehát hű tanítványok módjára a Mester emlékezetét, hódoljunk szelleme előtt, hogy erőt gyűjtsünk és irányítást vehessünk további küzdelmeinkre. Nagy emberek emlékezete és szellemi hagyatéka olyan örökség, „melyet a lopók el nem lohatnak“, olyan alap, melyen megvethetjük lábunkat és biztosan építhetjük jövőnket. De ez az örökség elkötelezés is, melynek roppant súlyos felelősségét éreznünk kell és feltétlenül vállalunk is.

Brassai páratlanul hosszú s küzdelmekkel teljes életéből csupán két olyan mozzanatot akarok megvilágítani, amelyek a nemzeti nevelés és haladás ügyét szolgálták az ifjúság szíve szerinti kívánságával egyértelműen, amelyek kollégiumunkat középkori megcsontosodott rendjéből és szelleméből kimozdították és a haladás útjára indították. De hogy ezt a munkát jelentőségében megérthessük s Brassai szerepét méltathassuk, vázolnom kell azt a közszellemet, mely a lelkek felett uralkodott künn a politikai és társadalmi életben és benn az iskolában a diákok életében.

Brassai 8 hónap híján ezelőtt 100 esztendővel választott a kollégium tanárává. Megválasztása a szabadelvűek győzelme volt az aulikusok felett.

Ferenc megrettenve a francia forradalom királygyilkosságától és a Martinovics-féle összeesküvéstől, abszolút rendőrszellemű kormányzást vezet be. Eltiltja titkos egyesületekbe, külföldi társaságokba való belépést. 1811 óta nem volt országgyűlés. A bécsi kongresszus után a legsötétebb reakció ütötte fel a fejét. A tanulók bizonyítványába elrendeli a gubernium az erkölcsi magavise-

---

¹ Budapesten a Brassai Sámuel Unitárius Ifjusági Egyesület fennállása tizenötödik évfordulója alkalmából 1936 május hó 15-én a Pannonia-szálló télikertjében tartott serlegbeszéd.

letből való jegy adását. Szigorúan eltiltja a színház látogatását, bálokbanemést, maszkos ruha viselését. Bölöni Farkas Sándort, nem mint színházlátogatót, hanem mint műkedvelő színészt az igazgató Schiller Haramiakjában tetten érte s azon módon szin-padi ruhában a kollégium tömlöcébe kísérte. Aminek olyan Petőfi-Arany-féle vándorszínészkedés lett a folytatása s a vége bocsá-natkérés haragvó szülőitől.

De a szellemi élet törvénye az, hogy mentől erősebb az el-nyomás, annál erősebb a nyomástól való szabadulás vágya. Az általános szellemi és erkölcsi ébredésre a lökés Ardealba Magyar-országból jött. A 17. században Ardeal védelmezte Magyarország politikai és vallási szabadságát. Most Magyarország fizette vissza azt, amit akkor kapott. Az 1825—27. évi magyarországi ország-gyűlésen folyt alkotmányos küzdelem szele és eszméi áthatottak Ardealba is s a hosszú elfojtott csend után új élet szikráit gyuj-tották fel. A megyék követelték az országgyűlés összehívását, mire 1834 májusára Clujra összehívták. Az országgyűlés megnyitását február 11-én a diákság, polgárság és a katonaság közötti far-sangi összeütközés előzte meg. Egy diák a főtéren sétálva a ka-tonai őr előtt pipázva a szemébe fújta a füstöt. Nagy ribillió lett ebből. Katonai riadó, összetűzés, lövöldözés és halál is. Az or-szággyűlésen Kemény Dénes és Wesselényi a népfelség eszméjét fejtegették, olyan addig hallatlan dolgokat fejtegettek, hogy nem a nép van a fejedelmekért, hanem a fejedelmek a népért. Wesse-lényi a beszédekét kinyomatta. Az ifjúság fáklyászenét adott neki. Mire a király az országgyűlést feloszlatta.

Az egész magyar közoktatásügynek 1791 óta legtöbbet vita-tott, legégetőbb pontja a magyar nyelv tanításának kérdése. Künn a magyar nyelvet követelik, benn az iskolában a magyar szó szig-oru büntetés terhe alatt tiltva van. A tanuló két életet élt. Egyi-ket benn a tanteremben, ahol hallgatta és másolta a száraz, ri-deg, scholasztikus előadásokat. Másikat künn a maguk diáki tár-sadalmában, melyben minden szigoru tilalom, büntetés és éber ellenőrzés mellett is az anyanyelv és irodalom kérdését magyar nyelven tárgyalták és vitatták. Krizánál olvassuk, hogy csak 18 éves korában kapott „mintegy történetből“ néhány magyar író-t. Kölcsey 13 éves korában jobban tudott latinul, mint magyarul.

A szellemi forrongás e korszakába esik nálunk az ifjúsági

olvasó és irodalmi kör megalakulása. Ez ügyben esténként hangozó tárgyalások és vitatkozások folytak. A sikátorban fel- és alá-sétáló katonai őr kihallgatta, feljelentette s csak az unitárius vallású guberniumi hivatalnokoknak sikerült az ügyet elaltatni. Az egyház vezetősége azonban csupa aulikus érzelmű öregekből áll. Kövály szerint csak a gazdag főrangúak engedhették meg maguknak a liberálizmus szárnypróbálgatásait. Brassai nem a vezetők és tanártársai jóvoltából és szavazatával lett tanár, hanem — a vidéki honoraciór-osztály akaratából. Félték szabadelvűségétől, tanártársai pedig attól tartottak, hogy tudományos hírneve elhomályosítja az övéket. Az ifjúság már ismerte hirtől, nagyra tartotta történelmi elfogultságoktól és megrögzött szokásoktól mentes lényét s megválasztásakor fáklós énekkel tisztelte meg. Az ifjúság szónokája „pártos közvéleményről“ beszélt, mely végre Brassai mellé szegődött s „hosszu éj után várt napot hozott iskolánk egére.“ Brassai belépése fordulatot hoz be az iskola életébe az új kor szellemi áramlatai, reformeszméi áramlata felé. Új hangot hoz be a tanár és tanítvány közti érintkezésbe. A tanár leszáll a kathedra Olimpusáról s tanítványa melegszívű, sorsa iránt érdeklődő barátja lesz.

Ebben az időben a kollégiumnak két nagy kérdése volt megoldandó. Egyik a régi rendtartás, a régi iskolai törvények megújítása, amint a tógástársaság magát kifejezte: „a mostani idők géniuszához való alkalmazása.“ Másik a magyar tanítási nyelv. Brassainak mindkét kérdés megoldásában nagy és nevezetes szerep jutott.

A „tógástársaság“ már 1816-ban kérte a főtanácstól, hogy „a régi időkhöz“ alkalmaztatott törvények némely ágai alkalmaztassanak a mostani idők géniuszához.“ Majdnem két évtized telt el, míg a kérdés oda érlelődött, hogy az 1832. évi főtanács bizottságot küldött ki „a rendszabályok különböző és egymással nem találó ellenkező cikkelyének megegyeztetésére.“ A bizottság azonban hosszú ideig élelmet sem adott magáról. Négy év múlva aztán az ifjúság féktelenkedéseit tovább nem tűrhetvén, Augusztinovic főgondnok tett javaslatot, hogy „a törvények az időhöz és jelenleg gyakorlatba jött hibákhoz képest megújítottassanak.“ A bizottság ismételt sürgetésre az 1837. évi főtanácsra előterjesztést tesz, amely azonban csak elvi döntést kér bizonyos kérdésekre,

melyekben a bizottság tagjai nem tudtak egységes álláspontra jutni. Végre 7 évi előkészítés után az 1839. évi zsinatra előterjesztette javaslatát. A hosszú vajudásnak és késedelmezésnek az volt az oka, hogy a bizottság elnöke (Sala Sámuel) aulikus volt, tagjai közül Bölöni Farkas Sándor és mások a szabadelvű eszmék és reformok lelkes hívei és követelői. Az ifjúság értesült azokról az elmentétekről, melyek a bizottság elnökét és tagjait elválasztották, a tanácssteremből kijutott a hire azoknak a vitáknak, melyek egyes kérdésekről folytak és más a törvényjavaslat előkészítése közben állandó izgalomban élt. A törvényben van némi haladás a korszellem mutatta irányban; de több kérdés nem az ifjúság többször ismételt kérése szerint oldatott meg. Az állandó izgalom és az aulikus szellem felülkerekedése 1837 júniusában, mikor fötanácsra készültek, volt az oka, hogy a kollégium udvaráról többször bedobták Sala ablakát. Szigorú vizsgálat indult meg, napokon keresztül faggatták a tógástársaságot, de a tetteket kipuhatolni nem lehetett. Végül az új tanárt, Brassait bizták meg a vizsgálattal, aki tudott beszélni az ifjúság nyelvén és szellemében s nem-sokára jelentette, hogy több ablakbeverés nem fog történni. És nem is történt. Ezután következett a törvény kihirdetése az iskolai év elején. Mikor az igazgató a felügyelő-gondnokkal belép, amint Kőváry elbeszéli, „oly pokoli lábdobogtatás, padverés kezdődött, hogy a kihirdetésről szó sem lehetett.“ Visszavonultak s a kapukat bezáratták. Déli böjt után délután megjelent Brassai, előadta, hogy nyomozás nem lesz, de a törvényeket fel kell olvasni. „Ha Brassai mondja, akkor hadd olvasódjék.“ És megtörtént a törvények kihirdetése.

Mi volt a lázongás oka? Az, hogy nem volt benne a törvényben a nemzeti nyelv és az egyenruha korszerűbbé tétele, tudniillik a divat szerint a magyar nadrág helyett a pantallon-viselés megengedése. Sajátságos, hogy a diákság, melynek lelke égett a nemzeti irányu haladás vágyától, a magyar nadrágtól akar szabadulni a német pantalon kedvéért, amit csak a hosszú századokon át tartó viselés folytán a megúnás érzésével lehet pszichológiai alapon megmagyarázni.

Mikor 1848 március 20-án a pesti események hire Clujra érkezett, az ifjúság rohamkérvényvel minden egyenruhaviselés eltörlését követeli rövid, pattogó mondatokban, mire az egyházi

képviselő tanács — mit is tehetett volna egyebet azokban a lázas napokban? — eltöröl minden egyenruhát.

A másik kérdés, mely a kollégium vezetését ezidőben foglalkoztatta: a magyar és latin tanítási nyelv küzdelme s végül az anyanyelv győzelme. A kérdés azon a főtanácson indult el, amely Brassait tanárnak választotta. A főtanács bizottságot küldött ki „a tanítási rendszer jobb karba s az élet szükségéhez alkalmaztatott arányba hozatalára.” A bizottság, épen úgy, mint a törvényeket előkészítő, hosszú időn keresztül semmit sem csinált. Mint-hogy pedig a latin tanításának sikertelensége miatt évről-évre mind több panasz volt, az 1840. évi belini zsinat erélyes határozatokat hozott sikeresebb tanítására. Helyreállította a plágát, amely a diákok csendes sztrájkja miatt már-már kezdett kimenni a használatból. Kimondotta, hogy minden felsőbb és alsóbb tudományok ennek utána is latin nyelven taníttassanak, a magyarul beszélőket minden jövedelemből, jutalomból kizárta, a színház és bálók látogatásától eltiltotta. Az igazgatóság pedig a határozat végrehajtása közben, hogy a magyarul beszélők följelentőit esetleges támadásoktól védje, azt az intézkedést tette, hogy az esküdtek „bépecsételt levélben” adják be a magyarul beszélők nevét a rektorhoz. De hiába volt minden, a latin sorsa a beteljesedéshez közeledett. 1841 elején a rektor jelentette, hogy az esküdtek „letett hittek ellenére” még egyetlen magyarul beszélő diákot sem jelentettek fel. Jakab Elek esküdt kérdőre vonatván azt felelte, hogy ő többeket feladott ugyan az esküdtszékre, de jegyzőkönyvre vétetni elmulasztotta. Kővári azt felelte, hogy ha feljelenének a diákokat, az esküdtek „nem volnának bátorságban az ifjúság előtt” — még a „bépecsételt levelek” rendszere mellett sem. Ilyen körülmények között, hiába várva a régen kiküldött bizottság javaslatát, megbízzák Brassait, hogy „a célirányosabb tanításra” tervet dolgozzon ki. Brassai az 1841. évi corundi zsinatra már készen volt a tervvel. A zsinat a tervet érdemleges vita nélkül elfogadta s életbeléptetését már a kezdődő iskolai évvel kimondotta.

És itt következik egy érdekes jelenet. Daniel főgondnok „ellenmondást jelent be s már másnap jelentést tesz a főkormányzéknek, azt mondván, hogy „a zsinat az ardeali tanítási rendszerrel merőben ellenkező” rendszert fogadott el minden tárgyalás és vita nélkül és kéri, hogy életbeléptetése akadályoztassék meg.

Íme, az történt nálunk is Brassaival, ami néhány évvel azelőtt Aiudon Szász Károllyal, aki szintén új tantervet készített s akit szabadelvű eszméiért, s a magyar nyelv melletti buzgalmaért tanártársai bevádoltak Estei Ferdinánd előtt. Pedig nem a latin ellen küzdött, hanem az anyanyelv természetes jogait követelte. A vád az volt ellene: az ifjúság számára tudóstársaságot (önképzőkör) alapított, az ifjakat megyegyűlésekre vezette a „vándorpatrióták” meghallgatására, a városban kaszinót alapított s az ifjakat oda bevezette, a klasszikus irodalom kihalt az ő tanítása nyomán, tervébe demokratiai elemeket vegyített, helytelenítette a templomba nemjárástól a kenyér elvételét, mert „az lelkiismeret dolga,” azt mondotta, hogy a fejedelmek vannak a népekért s nem megfordítva, helyesli a megyék ellenállását. Nagy vizsgálat indult, tanítványait kihallgatták. Egy ilyen kihallgatott diák mondta a többek között: „nem, nem professzor Szász, hanem az idő van claritasok ellen!” Ez a diák találta fejen a szeget. Egy új világ volt keletkezőben, melyet nem láttak sem a kormány, sem a vádlók, csak Szász és az a diáktanítványa!

A gubernium jelentést kért a dologról s állandóan nyilván tartotta a kérdést még évekkel azután is, mikor már épen a főgondnok elnöklete alatt a főtanács beható megtárgyalás után újból is kifejezetten és véglegesen elfogadta az új elveket s így a főgondnok aggodalmai elenyésztek. Ennek a reformnak két kiemelkedő jellemvonása van. Egyik az, hogy a kollégium alsó- és felső tagozatából a latint kidobva a tanítás nyelve a magyar lett. A másik az, hogy az osztályrendszer helyett behozta a szakrendszert. Az alsóbb osztályokat ugyanis eddig minden tantárgyra egy preceptor publikus tanította. Ezután a tantárgyak szakcsoportokba osztattak, lényegben olyan formán, mint sokkal később az egyetemen a tanárképzésnél s a tanítók nem osztályokat tanítottak, hanem szakcsoportba foglalt tárgyakat, melyekből a pedagogarcha vezetése alatt a jelölteknek vizsgálatot kellett tenni. Brassai nélkül ennek a reformnak ki tudja mennyi ideig kellett volna még késni.

1848 március 20-án így kezdte meg előadását: „Jegyezzék meg, hogy a szabadság zászlóját elsősorban mindenütt a fiatal-ság ragadta meg és hordozta körül.” Az ifjúságnak nem kellett ezt kétszer mondani. A szabadságharc kitörésekor a diákok katonának állottak.

A szerencsétlen vég után Brassainak, mint aki harcba tüzelte az ifjúságot s maga is katonának állott, menekülnie kellett Clujról. Hosszas bujdosás után Pesten húzta meg magát, ahol 9 évet töltött. Összeszorított ajkakkal türt abszolutizmus után 1859 ben az első boldog nap derült Ardealra, mikor az Erdélyi Múzeumot megalapították s Brassai megint elfoglalhatta a kollégiumnál tanári székét, melynek költségeit — csakhogy megnyerhessék a kollégiumnak — tisztelői és barátai adták össze, mert a közpénztár nem bírta ezt a kiadást. És Brassai munkáját most ott folytatta, ahol 12 évvel azelőtt elhagyta. Az 1861-ben megindult Keresztény Magvető első kötetében „Rövid elmélkedés az iskolaügy felett“ c. rövid cikkében olyan bírálatot gyakorol az ifjúság magatartásáról, amely mai napság is figyelmet érdemel. És amely mély betekintést enged ennek a nagy embernek az ifjúságot szerető lelkébe. Mint a szerető apa buzdít, elismer, pártfogol, támogat, ha érdemet lát; de szigorú is tud lenni, ha szükségét látja; bírál, büntet és fegyelmez, ha a nevelés célja és érdekei azt kívánják. „Gondoskodásunk szeretett tárgyának“ mondja az ifjúságot, melyre azonban a szabadságharc és a rákövetkező önkényuralom csak hátrányos befolyással volt. Az az ifjúság, melynek „első- és főkötelessége a tanulás,“ most „az iskola padjairól akarja vezetni a világot.“ Elveszítette a szerénységet, mely „diszitő ékszere az ifjúkornak“; a megye- és országgyűlések karzatait foglalja el, előfizetési ivatek küld szét saját dolgozataira s mást kezd tanítani akkor, amikor még magának kellene tanulnia. Válogat a tanulmányokban, hogy ő ennek vagy annak hasznát nem látja. Röpiratokat irogat, elemzi tanárai tehetségét, tudományát, bírálja háziéletét, a másíknak társadalmi erkölcsét, harmadíknak tantárgyát, negyedíknak tanítási modorát. És e bírálat után felveti a kérdést: mi deresztette meg annyira az ifjúság tanulási vágyát? És azt mondja: az a realisztikus mozgalom, amely 1848 előtt megvetést és undorodást keltett a latin ellen, nem tudta a csökkentett tanulási vágyát más tárgyra irányítani. Aztán: a Bach-Thunféle erőszakos iskolai politika elleni passzív ellenállás átragadt az ifjúságra is, amely látván, hogy tanára csak kényszerúségből tanít, ő is csak kénytelenségből tanult. Csak immel-ámmal dolgozott, mint az „úr dolgára parancsolt“ jobbágy. A tüntetésekkel elkényeztetett és félrevezetett ifjúság *politikai tényezőnek* tartotta ma-

gát. Nem mutat-e ez a rajz sok hasonló vonást az ifjúságnak a világháború után tapasztalt társadalmi és politikai viselkedésével?

Ime Brassai, aki „gondoskodásunk szeretett tárgyait,” az ifjúságot nem majomszeretettel, hanem okosan szereti: aki elismeréssel jutalmazni tud, de büntetni is, ha egyébbel nem, őszinte bírálattal és egy fájdalmas felszólalással.

Kedves hallgatóim! A Brassai neve ennek az Ifjúsági Egyesületnek a cégtábláján nemcsak dísz és dicsekedés, hanem igaz valójában elkötelezés. Az ifjúság a lelkében élő érzelem ösztönös biztonságával járt el, midőn ezt a nevet cégtáblájául választotta. Tanubizonyosságot tett történelmi érzékéről, mely a mult nagyjait a kegyelet érzelmével veszi körül s kifejezte azt az elhatározását, hogy az általuk termelt nemzeti, erkölcsi és szellemi értékek hű és lelkiismeretes őrzője és ápolója akar lenni. Brassai a tudományok beláthatatlanul nagy birodalmában a legnagyobb birtokosok egyike, akiről halála alkalmával a Magyar Tudományos Akadémia fájdalmas lélekkel állapította meg: hogy meghalt az utolsó magyar polihisztor. Ebben a tekintetben is példányképtül szolgálhat, ha csak abban az értelemben is, hogy törekedjünk minél több tudásra és ismeretre, mert a tudás hatalom. Amilyen gazdag volt szellemiekben, olyan szegény volt anyagiakban. És ez az anyagiakban szegényember értékes könyvtárt hagy a kollégiumnak, jelentékeny összeget az egyháznak és legalább 100-ra megy azok száma, akiket vallásukra való tekintet nélkül adományaival, állandó segítségével támogatott és életpályához segített. Valóságos szenvedéllyel jótékonykodott.

A Brassai név elkötelezés. Kívánom, hogy ez az Ifjúsági Egyesület Brassai szellemében működve éljen, növekedjék és virágozzék, hogy legalább megközelíthesse azt a nemes hivatást, melyet megalapítói maguk elé tűztek. Ezt pedig csak úgy érhetik el, ha hívek lesznek azokhoz az eszmékhez, melyekért ő egy hosszú életen keresztül küzdött, ahhoz a fenkölt erkölcsi ideálmushoz, mely minden cselekedetében vezette, ahhoz az életeszményhez, mely minden törekvésének irányt szabott. És hívek lesznek ahhoz a szegény egyházhhoz, melynek multja csupa szenvedély és nélkülözés, de elvei olyan fenségesen tiszták, hogy a jövő fejlődésének bármilyen irányában kiállják a próbát. A Brassai neve a magyar nép művelésének önzetlen munkálására kötelez és arra az áldozó készsége, amely ezt a nagy embert oly szépen jellemezte.

Az ő szelleme és emlékezete éljen örökön-örökké.

Balázs Ferenc új könyve.

Balázs Ferenc újból egy vaskos kötetten lepte meg a világot. A könyv címe: *A rög alatt*, amelyben főképpen a falu érdekében kifejtett munkásságát mondja el. A könyvet érdekesebbnél érdekesebb részletek tarkítják, de találunk benne olyan helyeket is bőségesen, amelyek mélységesen elkedvetlenítenek, s amelyeket megjegyzés nélkül nem hagyhatunk. Nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül azért, mert abban az unitárius egyházzól, az egyház hiteseimről, szervezeteiről, kormányzóiról, az egyház hivatásos szolgálóiról: a lelkészekről és tanítóikról hol burkoltan, hol nyíltan olyan képet fest, vagy sejtet, amely mélyen lesújtó s amely egyáltalán nem igaz s ha az igaz volna, egyházunk élete fölött megszólalhatna a halált jelentő harang. Megvallom, nagyon feszélyez a szerzőnek még mindig beteg állapota; nem szeretnék neki fájdalmat okozni, noha ő egyáltalán nem látszik törődni azzal, hogy szavai, írásai milyen kellemetlen hatást ébresztenek azoknak a lelkében, akik egyházunk életével, a magyar unitarizmus múltjával, jelenével és jövő reményeivel azonosítják teljesen magukat. Ha nem is leszek hízog, azt hiszem nem okozok nagyobb fájdalmat a szerzőnek, mint ő okozott nekem ezzel a könyvvel, amely az író tehetsége után ítélve, lehetett volna egy nagyszerű, építő mű, amely nemcsak mint irodalmi érdekesség, hanem mint igazi utörő munka is egyik kincse lett volna hazarésznünk mai irodalmának.

Balázs Ferenc „A rög alatt” címmel élete és munkássága történetét mondja el 1928—1935-ig, melynek nagy része a Cheia-i egyházközségben teljesített munkája körül forog. A művet a világkörüli utjáról írt munkájával hozta kapcsolatba és szerencsétlenségére nem állapítja meg s talán nem is akarja megállapítani, hogy mit ír. Utleírás nem lehet, hiszen előbbi műve sem az, hanem érdekes, naiv csevegés azokról, amiket Balázs Ferenc világkörüli utjában látott. Ama sorából, amely így szól: „Elvettem magam egy picinyke helyre, oda bujtam a rög alá, hadd lám:

kikelek-e? Lesz-e rajtam virág? Termek-e gyümölcsöt?” azt gondolná az ember, hogy a lekipásztori munkáról ír, de annyira kiszélesíti a művet, annyira átcsap más területre, vallásbölcseletre, nevelésre, szövetkezeti életre, politikára, pacifizmusra, az egyházi szervezet bírálatára s ezt olyan tárgyalási formában teszi, hogy egyetlen műfaj kebelében sem fér el. Egy helyen ugyan azt mondja, hogy nem bánja, ha írását regénynek vesszük is. Azt szeretném, ha regénynek vehetnők, de ahhoz, hogy e könyv regény lehessen, még sok minden kellene belé. Elsősorban az kellene, hogy szerző őszintén beszéljen, a szíve mélyéből szóljon, de amikor éppen ez következne, akkor tovább galoppol, vagy nagy unalmasan, hosszadalmasan tárgyal egyről, másról, lead egy-egy halvány Szabó Dezső-féle kritikát s azzal a vágyódó lelket kielégülés nélkül hagyja. Lehetne talán a mű vallomás is, de szerző inkább védekezik, mint vall s ennél fogva leginkább a szerző apologiája pro vita sua, élete, munkássága védelme.

Legelőször szerzőnk az ifjúsági mozgalommal foglalkozik, előadja azt a ragyogó sikert, amit az egyetemes unitárius ifjúsági mozgalommal elért. Ezt a sikert ő teljesen magának és hasonló korú „ifju” lelkészeknek tulajdonítja. Rendben van, mi szívből gratulálunk a sikernek, de illenék tudni, hogy az ifjúsági mozgalomnak már ezelőtt ötven esztendővel is voltak apostolai. Balázs Ferenc még meg sem született volt és egyházunk legtöbb egyházköztségében volt már ifjúsági egylet. Sok lelkes népnevelő elvetette volt magát a rög alá, hogy az egyetemes gyűlések eszméjének fája kinőhessen és gyümölcsöt hozhasson. Balázs F. semmit sem hoz fel, ami azt igazolná, hogy valami újat hozott be az ifjúság életébe, ha csak azt nem vesszük ujságnak, hogy az ifjúság mint egy párt áll az öregekkel szemben. Én az ilyen sikerekre nem lennék büszke. Nálunk „párt” éppen elég volt mindig. Az ifjúság jobb sorsot érdemel, minthogy közönséges eszközzé süllyedjen. Különbben is az ifju lelkész és ifjúság óriási különbség. Az ifju lelkésznek öreg hivei is vannak, az öreg lelkésznek pedig ifjú hivei, sőt legtöbb esetben gyermekei, unokái is vannak. Mit gondol Balázs Ferenc, hogy mi öregek, az ifjak, gyermekeink sorsa iránt ne érdeklődnénk? Mi csak hizni akarnánk a vallásból? Meg fogja tudni Balázs Ferenc, hogy ötven éves korában jobban megérti az ifjakat (a 20 év körülieket s másokat), mint 30-35 éves korában vagy talán

még előbb. Az ifjúsággal való foglalkozással itt-ott be is ismer valamit, hogy az nem úgy sikerült, amint gondolta. Mi úgy látjuk, hogy Balázs Ferenc itt is csak a kezdésnek, az ötleteknek embere. Az egyetemes unitárius ifjúság (egyetemi hallgatók, iparos, tanonc, kereskedő és a falusi földmives ifjak) egyetemes megszervezése ma éppen olyan nagy kérdés, mint Balázs Ferenc föllépte előtt. Egyetemes gyűlések voltak, de a lelkek egysége, a közös szellem, egyetemes gondolkodás mód s más hasonló eszmék megvalósítása szempontjából ifjaknak és öregeknek még mindig lesz teendője éppen elég.

Az ifjúság kérdését azért vettük elő, mert a könyvben először ezzel találkozunk. Ha a könyvben, amelyben különben rendszert bajos találni, nem is ezután következik, de elővesszük az iskolai nevelésre, a hitoktatásra és konfirmációra vonatkozó hosszadalmas beszámolóját. Balázs Ferenc itt is fölfedezi újra Amerikát. A nevelés és oktatás fejlődését nem veszi tudomásul, mindent legelőlről kezd s azt gondolja, hogy egyedül csak ő a szakavatott és lelkiismeretes tanító. Szép az önérzet, de talán másban is van lelkiismeret és más is megtudta tanulni a nevelés művészetét. Hogy meri Balázs Ferenc a maga kiválóságát azzal hirdetni, hogy kartársai konfirmációi oktatását felületesnek, 6—8 heti időre terjedőnek mondja? Mikor győződött meg arról, hogy az csakugyan úgy van? Mi értelme van az unitárius lelkészeknek ilyen lebirálására a nagy nyilvánosság előtt?

Egy másik fejezetében Balázs Ferenc „A lélek Isten hívője” címen „vallásbölcseletét” adja elő. Ebben semmi lényegeset sem mond; ami új és ami ujszerűnek látszik (a személyes gondviselés tagadása, a személy kérdése) már a vallásos lélek zavarbaejtésére alkalmas, nem pedig a megnyugtatóására. A theismus és pantheismus világa között mozog s inkább bölcseleksedik, mint hiszen. Ez a kérdés már a keresztény vallásban teljesen tisztázva van. Balázs Ferencnek itt is az a hibája, hogy valami újat akar mondani. Nyugodjék csak meg Balázs Ferenc azon, hogy Jézus ezeket a kérdéseket oly nagyszerűen megoldotta, hogy azon az alapon az emberiség még nagyon sokáig boldog lehet. Nem szenved egy csepp csorbát sem az ő zseniálitása, ha a Názárethi Mestert elismeri mesterének. Engedjen meg, de a Názárethi Jézus életében, munkájában, Isten- és emberszeretében, nemes önfeláldozásában

olyan magas eszményt látunk, hogy valósággal groteszkül hat az olyan beszéd, mit a könyvben is megkockáztat, hogy Jézust csak annyiban ismeri el, amennyiben az ő elveivel megegyezik. Szép az önérzet, de annak is vannak határai. Az igazi nagyság elismerése nemcsak nem kisebbiti az embert, hanem éppen emeli. Balázs Ferenc hite tehát ma sem lehet élő hit. Minden vallás csonka, csak fél vallás a hallhatatlanság hite nélkül. Jézus hitének a halhatatlanság eszméje egyik lényeges, elmaradhatatlan alkotórésze volt. Lehet egészen könnyen embereket találni, akik tagadják a lélek halhatatlanságát, de az emberek legnagyobb része komolyan hiszen a lélek halhatatlanságában. Ezt további alapos kutatás után tapasztalni fogja Balázs Ferenc is, ha csak egész életében nem akar kitérni a tagadása mellett. A papnak, különösen, ha az a pap a próféta magas eszméjére igényt tart, mint Balázs Ferenc, nem az a tiszte, hogy az embereket a hitetlenségükben meghagyja, hanem az, hogy hitükben megerősítse. A Szeretet, amiről annyit beszél Balázs Ferenc, nagy szó, sőt a legnagyobb, amint Pál apostol mondja, de a hit is lényeges. A hitnek és szeretetnek összhangja teremti meg az igazi vallásos lelket.

A könyv legragyogóbb része az, amelyben a templom, az iskola és papiház építését mondja el. Az az erély és kitartás, céltudatosság és ügyesség, amelyet ezen a téren Balázs Ferenc kifejtett, egyike a legkiválóbb, legsikeresebb teljesítményeknek. Különösen a magyar stílusu templom érdemel kiválóbb figyelmet. Azonban a leírásban mégis valami hiányzik: az elődök magvetésének megemlítése. Különben ezen részeknek nemcsak a leírása, hanem a megteremtése is igazi munka, amely a legnagyobb dicséretet érdemli.

Balázs Ferenc még egy csomó más tevékenységről számol be, szövetkezeti, gazdasági és más kulturális munkásságról. Kilátzik az írásából, hogy a kollektív, közös termelésnek, gazdálkodásnak a hive. Azonban félig-meddig be is vallja, hogy törekvései imitt-amott balul is ütöttek ki. Hát természetesen ez nem olyan, mint a könyvirás. A szegény papirra akármit rá lehet írni, de a gazdasági ügyek rugósak lehetnek, mint a fortélyos ló. Látszik, hogy ezekre nem készült rá, szakemberektől, intézményektől nem akart tanulni, hanem egyszerre vezérnek csapott föl. Nagy ellentmondás, hogy a szövetkezeti eszméért rajong, dolgozik, 15 ezer lejt

az ügyetlen tejgazdálkodására ráfizet, de még csak meg sem említi, egy hazarészünkben van egy régi szövetkezeti hálózat, amely a nagyháboru után is kiváló sikereket mutatott föl. Balázs Ferenc mindig ujat akar; borzasztó, makacsul egyéni akkor is, mikor szociális, kollektív munkáról van szó. Vajjon elképzelhető lenne-e valamely kollektív munka, ha minden ember olyan lenne, mint Balázs Ferenc, aki mindent újrakezd és valahogy másképpen csinálja, mint ahogy már bevált?

Még sokat beszélhetnénk Balázs Ferenc könyvéről, mert hiszen szinte minden sora kihívja a kritikát. Azonban még csak az egyházához és a kartársaihoz való viszonyát kell megemlítsük. A tény az, hogy a lelkészi kar a legnagyobb szeretettel figyelte tanuló éveit, s ugyancsak azzal a szeretettel és reménységgel fogadta tagjai sorába. Az egyház főemberei pedig külön bögarai dacára is biztak tehetségében, elnézték különködéseit, védtek a vidék támadásaival szemben, mikor mint légátus a szószékről oda nem való dolgokat beszélt, külföldre kiküldötték s mikor hazajött, segítézték, egyházközséghez juttatták s ennek fejében ő a vizontszeretet helyett egy olyan eszmekörbe burkolózott, mint Ibsen Vadkacsájának egyik alakja, aki a padlást vadászterületnek képzeli, ott vadászik, egész külön, képzelt ferde világban él. Balázs Ferenc azt képzeli, hogy „a szomszéd falu lelkésze hirrel tartja” róla a püspökét, mintha a szomszéd lelkész ilyen ügyben magát illetékesnek tartotta volna s a püspök reflektált volna is ilyen levelezésre. Ferencz József püspökről, hazarészünk egyik leg-tiszteletreméltóbb személyiségéről annyit tart följegyzésre méltónak, hogy egyszer, mikor önképzőköri gyűlésre bement, ő nem állott föl előtte, mint a többi papnövendékek. A lelkészkar idősebb tagjairól pedig úgy beszél, mint valami fölösleges lényekről. „Sem az unitárius, sem pedig a keresztény hagyományok iránt tulságos tisztelettel nem viseltetem,” így nyilatkozik könyve 97. lapján. S végül szerencsétlen különködéseinek sokaságára azzal teszi fel a koronát, hogy az unitárius papi diploma szövegét, amelyre ő is megesküdött a nagy nyilvánosság előtt bírálata tárgyává teszi. Ez a szellemi, erkölcsi fegyelmetlenségnek hajmeresztő példája, az egyénieskedés egy igazi torzképe. Mi köze van a más vallásu nagyközönségnek a mi egyházunk belső ügyeihez? S hogyan jut egy fölcsküdütt pap ahhoz, hogy az egyháza belső ügyeit becsmérlő célzattal a

más vallásu nagyközönség elé vigye?! Különben ez az utolsó fejezet úgy talál „A rög alá,” mint a légy a tejbe. A különben sem nagyon összefüggő munkával nincsen semmi szerves kapcsolatban.

Balázs Ferenc műve azonban sok tanulságot rejt magában. Igaz, a tanulságok legnagyobb része negatív, de legalább sötét háttérül szolgál a pozitív, teremtő, szociális álláspontnak megerősítésére. Az első tanulság az, hogy aki papnak készül, legyen vallásos hittel megáldott lélek, készüljön rá a hivatására komolyan; ha gazdasági vagy társadalmi munkájához hozzá fog, azt ő tanulja meg először. Tanítani csak azt tudjuk, amit már magunk is megtanultunk, amit tudunk. Másik tanulság: ismerjük meg és ismerjük el a multnak és jelennek értékeit. Az unitárius egyházi szervezet és valias nagy lelkeknek, küzdelmes koroknak, vészes időknek a magvetése és aratása. Aki az egyházi szervezetet meg nem becsüli, úgy tesz, mint a meggondolatlan gyermek, aki kivágja a fát, hogy gyümölcsseit leszedhesse. A szabadság nagy kincs, az emberi társadalom és egyéni élet egyik legnagyobb kincse, ha lelkiismeretes felelősségérzet, igazság és szeretet párosul vele és nagy szerencsétlenség, ha visszaélünk vele. Attól tartok, hogy Balázs Ferenc munkája azoknak felfogását erősíti, akik azt vitatják, hogy az emberek a szabadságra nem értek meg, akik azt vitatják, hogy a szabadelvűség, mint vallási forma lehetetlen. Mi azon az állásponton vagyunk, hogy az unitarizmus egy termékeny vallási egységet jelent, amely nem meddő okoskodásban, különckedésben és piszkálódásban, hanem mély, erős, Jézus nyomdokain járó hitben, Isten és ember iránt való szeretetben, nemes társadalmi munkában, a szellemi élet ápolásában találja meg jelen feladatait és jövő hivatását.

Benczédi Pál.

IRODALOM.

S. Nagy László: „Lélek-Harcok. Regény a Magyar Ujjászületés Korából.“ Cluj, 1936. 8° 153 lap. S. Nagy László elbeszélő műveiben gyakran és szívesen újítja fel a magyar mult édesbus emlékeit s ezáltal féltett nemzeti kincseinket menti meg az elkallódástól. Ezuttal is történelmi regénnyel gazdagította irodalmunkat. Regényének főhőse Jósika Miklós a kiváló regényíró. Elbeszéli szerencsétlen elsőházasságát Kállay Erzsébettel, amely egyfelől az ardeali és a magyarországi lélek különbözősége miatt, másfelől politikai okok következtében nem hozta meg a kívánt boldogságot. Azonban a második házassága Br. Podmaniczky Juliával gazdag kárpótlást nyújtott csalódásáért. Visszaadta élet- és munkakedvét, s így lett regényirodalmunknak klasszikus képviselője. A Jósika életével kapcsolatban színes képekben nyerünk betekintést ama kor katonai, színészeti, politikai és társadalmi életébe, amelyek együtivévé érdekes és kedves olvasmánnyá teszik e regényt. Hangja mindenütt komoly, irálya tiszta és szép. Az egész Ardeal szeretetének a melegsége hatja át. Magyar regény. Olvasása nemcsak tanulsággal, de élvezettel is jár. Megrendelhető az „Erdélyi Szemle“ kiadóhivatalában. Ára 100 lej.

Dr. Varga Béla: A paedagogia alapkérdése. Szeged, 1936. Ára 4 Pengő. Ez a mélyen szántó tanulmány a paedagogia alapkérdésével, a „paedagógiai valóság“ belső alkatával foglalkozik. Minthogy a neveléstudomány napjainkban mind szervezesebb összefüggésbe kerül a filozófiával, e tanulmánynak a hátere teljesen filozófiai. Az utolsó két évtized magas szinten álló német szakirodalma felhasználásával, szükséges megrostálásával és értékelésével készült. Öt fejezetben a neveléstudomány alkotó elemeit, a paedagógiai sik jellemző tulajdonságait, a paedagógiai valóság tartalma cím alatt az értékelés természetét és a nevelő értékeket s végül az érték tanítását tárgyalja. Már ez a vázlatos felsorolás rámutat arra a nagy területre, melynek kérdéseit ez a tanulmány érinti.

A pedagógia, mely eddig a lélektanon és erkölcstanon alapult, forduló ponthoz ért s ma az utolsó két évtized elmélkedései alapján az *érték* és az *autonomia* gondolatán épül. Ez alapvetés szerint a nevelés értékfejlesztő tevékenység s tudományának önállósága, autonomiája van, melynek sajátos tárgya: az emberképzés, olyan, amivel egyetlen más tudomány sem foglalkozik úgy, mint a maga kizárólagos tárgyával. Ezek szerint a pedagógia alkalmazott értékelmélet ugyan, de alkalmazott mivelta nem veszélyezteteti autonomiáját. Az értékek (igaz, jó, szép és a vallás) időtlenül érvényesek, a valóság az időben van. A nevelés valamennyi érték „valósítására” irányul, tehát az érték és időbeliség komplex vonatkozásán épül fel. Az a terület, ahol a nevelés értékeket valósít, az emberi lélek. Ez szellemi „valóság”. A nevelés eredménye mindig értékbeli többlet. Az emberi lélek nincs feltétlenül alárendelve az okság törvényének. A természeti történésemben érvényesülő kauzalitás nem érvényesül a nevelési folyamatban s épen ez biztosítja a nevelés célját, amely mindig értékbeli *többlet* termelése. Ha a pedagógia területén kizárólag az októrvény uralkodnék, akkor fejlődésről nem lehetne szó. A nevelés eredménye több is lehet, mint amennyi az okban, a nevelő hatásban benne volt. Ellenkező esetben a nevelés munkája örökös stagnálásra volna kárhoztatva. Ebben a folyamatban az oki összefüggés helyett a szellemi élet összefüggése az uralkodó. A nevelés dialektikája a szerves, nem szerves és ismét szerves értékképződés mozzanatain halad át. Az egyén veleszületett adottsága, valamint az érvényes értékek világa kívül esik a nevelő hatások területén. Erre a született adottságra épül az a „lelki alapréteg”, amely többé-kevésbé nem tudatosan fejlődik a tervszerű és tervszerűtlen nevelő hatások alatt. A neveléstudomány döntően fontos kérdése, hogy a veleszületett adottság és lelki alapréteg, mely már nevelő hatások eredménye, milyen viszonyban áll egymáshoz. Ez a nevelés lehetőségének kérdése. A másik fontos kérdés: hogy emelkedik a lelki alapréteg felé a szellemi élet, amelynek lényege a szerves értékképződés. A kettő közötti átmenet a heteronomia foka addig, míg az értékek nem szervesen tapadnak a lelki alapréteghez. A legfelsőbb sük: az érvényes értékek. A nevelés folyamatának eredménye s így feladata is: az érvényesnek (az időn felül állónak) megvalósítása az időben.

Van-e a nevelésben haladás s ha van, mi az ismertető jele? Erre a kérdésre a felelet az, hogy a nevelés mindig haladó s ez a vonás lényegéből kiirathatatlan. A pedagógiai érték sajátos tartalma az *emberség* (humanitas), amely „az összes érvényes értékek időbelileg kifejezhető megvalósulása.” Egy másik kérdés: vajjon a neveléstudomány valóság-, vagy ériéktudomány-e, leiró-e, vagy normatív? Egyik sem, hanem a kettőnek sajátos vegyülete, közép-helyet foglal el a valóság- és értéktudományok között, mert a tárgyi valóság, amelyen dolgozik és az értékek ideális világa, melyet valósítani törekszik, együtt adják a pedagógiai valóság értelmét s együtt határozzák meg a nevelés lehetőségét és határait. A valóság és érték, a létező és érvényes a pedagógiai sikban elválaszthatatlan kapcsolatba kerül. A nevelés az értéket lehozza ideális magaslatából s gyökereit a valóságba ülteti. A nevelésnek három fokozata van: az irracionális sik, hol a nevelési hatások nem tudatosak; az öntudatlan és tudatos hatások összevegyülése és a rendszeres tudatos nevelés. A neveléstudomány eddig csak ez utóbbival foglalkozott. A nevelés szellemi hatás, melynek lényegi tulajdonsága, hogy még a természeti környezet hatásait is átszellemesíti. A nevelés a multban gyökerezik, a jelenben fejt ki hatásokat és a jövőért dolgozik. Az eddigi önértékek mellett ma megkülönböztetik még a *hatásértéket*, melynek köre nagyobb amaközénál. A nevelés hatásérték, mert nevelésről csak ott lehet szó, ahol értékes hatás van. Az érték megvalósul vagy tárgyi alkotásokban (kultura), vagy úgy, hogy a nevelés eszközli a testi- és lelkiélet formálását. A nevelő hatásban a való és kellő sajátos módon úgy fonódik egybe, hogy a „kell” megmozdítja a valóságot, amelyben megvalósul egy érték. Ez a nevelő hatás utja és titka. A nevelésben minden érték egzisztenciális, mert a nevelés hatása épen abban látszik, hogy valaki áthasonult, magasabb egzisztenciális formához jutott. A nevelési sik szociális természetű: hatás a társas közösség, erre felelet az egyes részéről. A kettő elválaszthatatlan s épen ezért helytelen és egyoldalú az individuális és szociális nevelés szembeállítás. A pedagógiai valóság dinamikus alkatu, mely a beavatkozás és magára hagyás ellentétes mozzanatainak váltakozásában fejlődik ki.

A pedagógiai valóság tartalma szükségképen etikai jellegű, tehát mindig építőnek kell lennie. A nevelő érték az egyes lelké-

ben ható tényező lesz s értékbeli minőségét fokozza. Ekkor érte el a nevelés célját. A neveltség megvalósulása: a műveltség. „A műveltség a szubjektív szellemben az egyén lelki alkatában van, ennek leglényegesebb, elidegeníthetetlen sajátja.“ Nevelő tényezők a biológiai és pszichológiai réteg, a társas ösztön, vagy közösségi érzés, melynek kifejlődésére nagy hatással van a család és népközösség. „Minden nevelési rendszer, amely az anyanyelv jogait csorbitja, értékromboló s mint ilyen a nevelés szellemével és lényegével ellenkezik“ ... Minden értékrombolás, melyet egy ország elkövet, mikor a nevelés természetétől idegen elveket és tendenciákat akar általa megvalósítani, merénylet az egész emberiség ellen. Ha volna olyan forum, amely képes lenne a köznevelés autonómiáját, egyetemes emberi értékeinek védelmét nemzetközileg biztosítani, akkor a mai emberiséget nyugtalanító összes problémák megoldása valóra válhatnék.“ A talaj, melyben az érték megfogamzik értékélmények útján, az ember érzelmi világa. Minden hatás az embernek erre a lelki magjára irányul, amely végül is megszabja az ember szellemi arculatát. Ez az őس talaj egyben passzív és aktív is.

A nevelés és művelés együttes eredménye: *emberrélevés a szó legmagasabb etikai értelmében, az ember ideának beteljesedése.* Emberség és nevelés, embernek lenni és nevelő tevékenységet kifejteni elválaszthatatlan. A nevelési tevékenység értéktermelés. Ehez a célhoz kell simuini a módszernek. Az értékek nem szubjektívek, nem az egyéni tetszés függvényei s ezért a módszernek is objektívnak kell lenni. Tehát az a szólam, hogy a módszer az egyén, nem fedi a valóságot. Mindenésetre bizonyos azonban, hogy a módszer tényezői között (fogalmak, példaadás) legközvetlenebb sikerü a személyes hatás.

A tanulmány tartalmának e vázlatos ismertetéséből is látszik, hogy a szerző a neveléstudomány alapvetően fontos kérdéseit tárgyalja a vonatkozó német irodalom felhasználásával. A kérdés szerteszétágazó útvesztőiben teljes otthonossággal mozog s az ellentétes vélemények között öntudatos biztonsággal védelmezi és támasztja alá saját felfogását. Mondanivalóit tömören foglalja össze sulyos tartalmu mondatokba, melyeknek megértése olvasójától nemcsak elmélyülő figyelmet, hanem filozófiai jártasságot és szakképzettséget is igényel. Épen ezért sajnáljuk, hogy fejtegetései tul-

ságosan rövidек. A kérdés alapvető fontossága megérdemelte volna a részletes és gyakorlati példákkal is világosító fejtegetést. Különben a tanulmány így is értéket képvisel tudományos pedagógiai irodalmunkban.

Dr. Gál Kelemen.

Unitárius Egyházi Beszédék. Husvét előtti vasárnapokon mondották a teológia akadémia tanárai. Öt egyházi beszédet tartalmaz ez a füzet, amelyek mindenike a husvét előtti gondolatkör területén mozog. Előadásukat a közönség érdeklődéssel kísérte. Olvasásuk is bizonynyára lelkiépüléssel jár.

Unitárius Teológiai Akadémiai Értekezések. Írták és az Akadémia által rendezett műsoros estélyen felolvasták: Dr. Kiss Elek és Gálfi Lőrinc tanárok. Mindakettő az unitarizmusnak egy-egy nagy kérdését teszi vizsgálat tárgyává s ad reá feleletet. Dr. Kiss Elek „Az unitarizmus jelentése és helye a mai életben“, Gálfi Lőrinc pedig „Keresztények-e az unitáriusok?“ címen értekezik. Mind a két értekezés új és eredeti szempontokkal gazdagítja az unitarizmust. Mindezt, mind a fennebbi füzetet a Teológiai Akadémia adta ki s megküldötte az egyházközségi könyvtárak részére. Most az a kérése, hogy amelyik egyházközség teheti, a két füzet árába költségek fedezésére 20 lejt az Iratterjesztőhöz beküldeni sziveskedjék. Ugyanez árért minden megrendelőnek megküldi az Iratterjesztő.

József János: „Firtosi Rezedák.“ Versek és elbeszélések. Globus. Odorheiu, 1936. 68 lap. Az egykori példányszerű néptanítónak apró elbeszéléseit és verseit „hálás tanítványai“ adták ki. Valóban elismerésreméltó dolgot cselekedtek a kiadással, mert ezáltal egyfelől felújították egy nemeslelkű tanító és emberbarát emlékét, akinek jó és tiszta lelkét tükrözik ezek az egyszerű és apró dolgozatok. De másfelől egy kellemes órát szereztek velük az olvasónak. Azokból az egyszerű, falusi történetekből a Székelyföld üde levegője árad felénk. A kis könyvhöz megleghangu ajánlást Dr. Boros György püspök irt. Előszót id. Máthé Lajos egykori szolgatársa. Ára 70 lej.

Ferenczi Sándor: „Az Énlaki Rovásírásos Felirat.“ Minerva. 1936. 80. 82. lap. A tudós szerző nagy gondnal és utánjárással oldotta meg a kítüzött feladatot. A tanulmányról Pálffi Márton tanár, aki folyóiratunkban szintén foglalkozott a kérdéssel, hosszabb szakszerű ismertetést irt, melyet azonban tárgyhalmaz miatt a jövő számunkba kellett hagynunk.

KÜLÖNFÉLÉK.

Olvasóinkhoz. Tisztelettel értesítjük olvasóinkat, hogy folyóiratunk következő száma a közbeeső nyári szünet miatt a szeptember—októberi számmal együtt fog megjelenni.

Ferencz József emlékezete. Az U. I. T. ezelőtt pár évvel megbizta volt Dr. Gál Kelemen, hogy Ferencz József életrajzát írja meg születése 100-ik évfordulója alkalmából. Minden kérdés, ami a Dr. Gál Kelemen kezébe kerül, elmélyül és kiszélesedik. Így mélyült és szélesedett ki ez az életrajz, amely ma már készen és nyomdában van, s amely „Ferencz József és kora. Háromnegyed század az unitárizmus történetéből“ címen rövidesen napvilágot lát. Amint a cím is mutatja, ez a mű sokkal több, mint életrajz. Valóságos egyháztörténelemmé nőtte ki magát. Amint ezt más-képpen megírni alig is lehetett volna. Hiszen Ferencz József, amióta az egyház szolgálatába állott, azóta élete és munkássága annyira össze van forrva az egyház történetével, hogy a kettőt egymástól elválasztani lehetetlen. Így lett ez a mű valóságos egyháztörténelem, s mintegy kiegészítő része a nemrégben megjelent Unitárius Kollégium Történetének. Terjedelme is messze túlhaladja az életrajzok rendes méreteit. A Ferencz József történelmi alakja, valamint a Dr. Gál Kelemen közismert írói tulajdonságai egyaránt kitünő ajánló levélül szolgálnak a nagyszabású műhöz, amelynek nem szabad hiányoznia egyetlen egyházközségi könyvtárból s egyetlen intelligens unitárius ember asztaláról. Sőt remélhetőleg egyházunkon kívül és sokan fogják forgatni azok, akik a múlt emlékei és nagynevű munkásai iránt érdeklődéssel viseltetnek. A mű ára 150 lej lesz.

Évzáró a Teológián. A Teol. Akadémián az 1935—36. tanévi záró ünnepélyt június 21-én tartják. Az alap-, szak- és képesítő-vizsgálatok június 22—24-én, míg az énekvezér képesítő-vizsga 25-én lesz.

A braşovi templom-avatás. 1936 május 17-én történt meg

a braşovi unitárius templom ünnepélyes felavatása. Csaknem egy félszázados töprengés, tervezgetés, aggodalom és áldozat előzte meg ezt a napot. De minél verejtékesebb volt az idáig vezető út, minél több csalódás és keserűség gyötörte az igaz ügyért elszántan küzdő lelkeket: annál édesebb volt a célhozjutás öröme és boldogsága. A felavatási ünnepélyre közelből és távolból összesereglett szokatlanul nagy számu gyülekezet minden egyes tagja attól a gondolattól volt áthatva, hogy Isten nem hagyja el az övét s az emberek akadályokat gördíthetnek az ő ügye elébe, de azt teljesen fel nem tartóztathatják. Öröm volt látni az arcokon az elért szép siker felett érzett boldogság derűjét, amelyet nemcsak a braşovi unitárius hívek éreztek, hanem osztozott benne egész unitárius egyházunk és Braşov magyar társadalma. Ebben az óriási lépésekkel fejlődő szép városban nem vagyunk többé jövevények és zsellérek. Van az unitarizmusnak otthona, hol szabadon bontogathatja szárnyait, s hol a hétköznapi munka verejtékezése alatt elfáradt híveink szabadon imádkozhatnak a mi jó Istenünket. Legyen áldott az Isten, hogy atyai kezével irányította és támogatta a nemes munkára lendült unitárius híveket, s munkájuk nyomában egy ilyen szép történelmi napot szerzett nekünk.

Az ünnep külső leírását mellőzük. Utalunk az U. K. 1936. évi 6. számára, ahol az eseményeknek minden részletében pontos leírása megtalálható. Azonban nem tehetjük, hogy itt is kifejezést ne adjunk *Kovács Lajos* helybeli lelkész iránt érzett elismerésünknek, aki lankadást nem ismerő lelki és testi fáradozással a megpróbáltatások nehéz napjaiban prófétai hittel buzdított, lelkesített, amig a szent ügyet győzelemre segítette.

A peštszentlőrinci templom felszentelése. Junius 7-én szentelték fel a legendás híru áldozatkészséggel a székely hősök emlékére épített peštszentlőrinci unitárius templomot. Egy új otthon épült azáltal a Magyarországon szétszórtan élő unitárius testvéreinknek. Mi testvéri szivvel osztozunk az ő örömeikben s kívánjuk, hogy minél több őrszeme gyuljon ki az egy Isten hitének. A felszentelés a szokott külsőségek között történt, melyen a fővárosi hívek közül is sokan megjelentek. Imádkozott Pethő István helybeli lelkész. Alkalmi egyházi beszédet mondott Józán Miklós püspöki vikárius. Urvacsorát osztott Barabás István, a templomépítés történetét felolvasta Pethő István.

Az egyházak munkája a béke érdekében. A mostani feszült világhelyzet az egyházakat arra kényszerítette, hogy állást foglaljanak a felszínen levő kérdésekben. Angliában a canterbury-i érsek és a többi egyházak vezető férfiai egy levélben azt javasolták a miniszterelnöknek, hogy az európai békét a népek egyenlőségének elismerése alapján szervezzék meg. „Ámbár — így irnak a levélben — Németországnak jelen eljárása (a Rajna-vidék megszállása) nem fér össze a békonferencia rendelkezéseivel, de lojálisan be kell vallanunk, *más nagy hatalmak sem alkalmazkodnak a kötelezettségek szelleméhez*“ és továbbmenve azt javasolják, hogy hívjanak össze egy nemzetközi konferenciát, s ez a konferencia „tegye megfontolás tárgyává a nemzetek nyugtalanságának gazdasági okait is, ne csak politikai okait.“ A Canterbury-i érsek elrendelte a hatásköre alá tartozó egyházában, hogy Nagy Britannia és más országok államférfiaiért imádkozzanak. (Bár csak az érsek abban a helyzetben volna, hogy a világ államférfiait is igazán jézusi, az egész egész emberiséget szeretettel elöltő imára és munkásságra kényszeríthetné!)

Hasonló kijelentést tett a béke érdekében Lord Dickinson is a Nemzetekközötti Barátság Világszövetségének elnöke a londoni *Times* című nagy napilapilapban. Németországban pedig Dr. Zoellner, a birodalmi egyházi bizottság elnöke, egy kiáltványban felhívja a föld kerekiségén levő keresztény egyházakat a bolsevista veszedelem ellen való közös küzdelemre.

Chichester püspöke, aki szintén a nemzetközi egyházi mozgalom egyik vezére, szózatot fordul a világhoz a nemzetközi barátság, igazság és szeretet helyreállításáért. E szervezet egyik német tagja Dr. Stange Erich csatlakozott a szózatban kifejezett gondolathoz s azon reményének adott kifejezést, hogy a jövő évi Oxfordba tervezett gyűlésen sikeresen megvitatják e kérdést. Az egyházak tehát dolgoznak a béke, barátság és szeretet érdekében, csak legyen, aki meghallgassa.

Biblia teológusok számára. A Skótsországi Nemzeti Bibliai Társulat elhatározta, hogy minden európai teológiai hallgatónak, ha kéri, egy Ótestamentumot ad héberül és egy Újtestamentumot görögül.

Évzáró tanintézetekben. Régen az évzárók örvendetes események voltak intézeteink életében. Bizonyos belső megnyug-

vás érzete töltötte be a tanár és tanítvány lelkét, hogy egy évvel ismét továbbhaladtunk a célhoz, tudásban és tapasztalatokban gazdagodtunk. Most pedig azt számoljuk, hogy egy év leforgása alatt hol, minő veszteségeink voltak? Régi, megszentelt hagyományainkból, mit sodort el az idő kiméretlen vihara? Ugy érezzük, hogy minden évváró ünnepi számadás a mi veszteségünkkel végződik.

Rekord-emberek. A materializmus ellen szüntelen panaszolunk s várjuk a fölfelhaladó hullámokat. De a társadalom nem nemesedik. Eszméiben egyre jobban kiélesedik az önzés — eszményei törpülnek. Mi most a legfőbb eszme? Osztályoknak és nemzeteknek legyürni egymást, nem a lovagias torna kedvéért, de azért, hogy egymást kizsákmányolhassák. És kik a divatos eszményeink? A rekord-emberek.

A vakmerően hajtó gépemberek, a labdarugók, a boxbajnokok és a szépségkirálynők vannak az érdeklődés előterében. Ügyes lábuakat ünnepelnek, amiért birják a táncot egyhuzamban három napig, de megbámulják illően a koplalóművészeket is. Legutóbb egy amerikai farmer felült a bikájára, 254 órát lovagolt baromháton, míg New-Yorkba érkezett, ott a polgármester üdvözlőbeszéddel fogadta. Aztán csempész- és betörőtehetségeket tesznek meg királyoknak; sikereiknek bámulattal adóznak, nyilatkozataikat világgá kürtölik. Micsoda különös hősök ezek! Noha erkölcsileg messze vannak egymástól, kivehető egy közös tulajdonságuk, melyet a közönség megkövetel tőlük, s ez az, hogy többet érjenek el, mint mások. Futni kell valamely furcsa cél felé, az aztán mindegy, hogy haszna vagy erkölcsi jelentősége van-e az erőlködésnek; fődolog az, hogy győzzön a gyorsaság, a tehetség, az élelmisség. Bizonyára eszmei sülyedés, hogy a társadalom hősök helyett ilyen hóbortosokat nevel. A furcsaságok helyett műveljük azt, ami nemesen szolgálja a haladás érdekeit. (Bp. H.)

Gyászhirek. *S. Nagy Józsefné született Bodor Juliánna* életének 71-ik, boldog házasságának 43-ik évében május hó 5-én Clujon megszűnt élni. Egy nemesen érző és gondolkozó jó női és egy áldott lelkű édes anyai szív szűnt meg dobogni, aki a szegényeknek jóltevője s nagy családjának őriző anyyala volt. Gyermekei és unokái mellett messze kiterjedt rokonság kegyelettel őrizi emlékét. *S. Nagy László U. I. T. főtitkára* édes anyját gyászolja

az elhunytban. — *Dr. Jancsó Ödön* a cluji ref. kórház sebészorvosa 62 éves korában rövid szenvedés után elhunyt. Kiváló tudós, agilis szervező s mindenekfölött nemeslelkű emberbarát volt, aki hivatását fennkölt idealizmussal töltötte be. Szép családja mellett a közbejöttével meggyógyultak ezrei áldják emlékezetét. Mikó Lőrinc egyházi titkárunk sógorát gyászolja az elhunytban. — *Özv. Dr. Dálnoki Árkosy P. Gyuláné szül. alsószentmihályfalvi Sigmond Ilona* 77 éves korában, második özvegysége 15-ik évében május 30-án elhunyt. Azon régi magyar nagyasszonyok közé tartozott, akik a családi otthonban keresték és találták meg boldogságukat, és akiket Istenben bizó vallásosság jellemez. Ezzel a vallásos érzéssel viselte 15 évi özvegységének és hosszas betegségének a terheit. Gálné szül. Árkosy Ilus a gondos édes jó anyát siratja az elhunytban. Legyen csendes nyugalma. Emléke áldott. — Lapzártakor vesszük a lesújtó, szomorú hirt, hogy *Káli Nagy Árpád* egyházköri felügyelő-gondnok június 13-án rövid szenvedés után elhunyt. Amint a mureși egyházkör elnöksége által kiadott gyászjelentés méltán mondja: „Vigyázó lelke volt egyházkörünknek; bátor őrzője egyházunk lelki és anyagi javainak, meg nem alkuvó védőszelleme templomainknak és felekezeti iskoláinknak.“ Mi ehhez csak azt tesszük hozzá, hogy minden szava és cselekedete önzetlen, tiszta becsületes unitárius lélekből fakadt. Mintha a Káli Nagy Elek nemes szelleme járt volna közöttünk. Nemcsak az egyházkör, de egész egyházunk nagyot veszített a nemes lélek eltávozásával. Isten adjon családjának vigasztalást, egyházunknak pedig hozzá hasonló unitáriusokat.

Szerkesztésért felel VÁRI ALBERT.

Nyilvános nyugtázás.

A Keresztény Magvetőre az utolsó nyugtázás óta a következő befizetések történtek:

Dr. Vajda Béla 200, Pálffy Ákos 200, Kádár Lajos 50, Gálfalvi Samu 200, Péter Sándor 200 Nagy Béla Sighişoara 100, Lőrinczy István esperes 200, Gyarmathy Árpád 100, Dr. Borsai Áron 200 és pártolódij 100, együtt 300 Lej. Ezekon kívül fizetett több lelkész a kongruájából, akiknek külön már nyugtázva van.

Tisztelettel kérem a hátralékok és az előfizetési díjak beküldését, hogy a folyóirat előállításában és szétküldésében akadály ne merüljön fel.

Cluj, 1936 június 6-án.

Hadházy Sándor,
pénztárnok.

